

BURSA DEPREMLERİ (2 Mart - 12 Nisan 1855)

*Doç.Dr. Besim ÖZCAN

GİRİŞ

Çok eski bir tarihe sahip olan Bursa, Sultan Orhan Gazi devrinde, 1326 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına alınmış, kuruluş yıllarında devlete başkentlik yapan bu şehirde cami, medrese, türbe, han ve hamam gibi birçok tarihî eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler zaman zaman meydana gelen yangın ve depremlerle büyük ölçüde zarar görmeye beraber, yapılan tamiratlarla varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. 1855 yılına kadar meydana gelen ve önemli tahribata sebep olan yangınlar, tarih sırasıyla şöyledir¹;

1402'de Timur ordularının, 1413'te Karamanoğlu'nun çıkardığı yangınlar, 1491 Fidan Hanı, 1493 Çıra Pazarı, 1512 Tuz Pazarı yangınları, 1518-1519 Yangınları, 1521 Yangını, 1544 Çarşı ve 1584 Kapalı Çarşı yangınları, 1589 Yangını, 1608 Celâli İsyanları ile çıkan yangın, 1729 Kayan Çarşısı Yangını, 1743 Yangını, 1755-1764 arası yangınları, 1765 Yangını, 1767 Çıra Pazarı, 1771 Kayan Çarşısı ve 1772 Setbaşı yangınları, 1773 Yangını ve 1801 Büyük Yangını.

1855'e kadar meydana gelen depremlerden Bursa ve çevresini etkisi altında alanlar tarih itibarıyla; 1508, Mayıs 1556, Ağustos 1668, 1674, Ağustos 1705, Mayıs 1719, 1754, Mayıs-Ağustos 1766 ve 1794 depremleridir. Bunlardan 1674 ve 8 Ağustos 1705 yıllarında meydana gelen zelzelelerin merkez üssü Bursa olup, bir hayli hasara sebep olmuştur².

1855 yılında meydana gelen iki şiddetli deprem, tarihî eserlerin yanı sıra birçok ev ve dükân gibi binaların büyük ölçüde hasar görmesine ve bir kısmının da tamamen yıkılmasına sebep olmuştur. İlki 2 Mart, ikincisi 12 Nisan 1855 tarihlerinde görülen şiddetli yer sarsıntıları, yaklaşık üçbuçuk ay kadar tedirgin edici özelliğini devam ettirmiş, hafif sarsıntılar ise Aralık ayı ortalarına kadar sürmüştür.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹-Sözkonusu bu yangınlar için bk. Kâzım BAYKAL; *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948 ; A.M. KOYUNLUOĞLU, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935 ; Abdülkadir. *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa 1337 ;

²- N.N.AMBRASEYS, C.F. FINKEL, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas A Historical Review, 1500-1800*, İstanbul 1985, s. 42, 48,76, 80, 86, 98,104, 136, 145, 166; Kâzım ERGİN, Uğur GÜÇLÜ, Zeki UZ, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. 11 yılından 1964 sonuna kadar)*, İstanbul 1967, s. 18, 20.

Deprem sonrasında zarara uğrayan halkın zarar-ziyânının ve çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi için devlet tarafından titizlikle yardım yapılmasına çalışılmıştır. Ancak devletin içinde bulunduğu malî kriz, belki de bu yardımların istenildiği ölçüde gerçekleştirilmesine mâni olmuştur. Zira Osmanlı Devleti, birkaç yıl içinde çok önemli iç ve dış olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Daha 1853 yılı 30 Kasım'ında Rus Karadeniz Filosu'nca, Sinop Limanı'nda demirli bulunan Türk donanmasına düzenlenen ani baskın sonrasında donanma tamamen yakılıp batırıldığı gibi, şehrin özellikle müslüman mahallesi de atılan toplarla tahrip edilmiş ve çıkan yangın esnasında 7 mescit, 2 mektep, 247 ev ve 170 dükkân yanmıştı. Sinop'ta meydana gelen bu elim olay, hazineye yük teşkil ettiği gibi, Rusya ile yeni bir harbin çıkmasına da sebep olmuş ve yeni bir harbin faturasını karşılayacak güçte olmayan devlet, adeta maddi kriz içine düşmüştür³.

Üstelik harp vesilesiyle İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak gereğince İstanbul'a gelmeye başlayan müttefik askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması mecburiyetinde kalınması, ekonomik sıkıntıyı daha da artırmış⁴ ve devleti çeşitli tedbirler almaya sevk etmiştir. Bunlara ilâveten, memleketin muhtelif yerlerinde zuhur eden zelzele ve yangınlar da devlet hazinesine ayrı bir yük getirmiştir. Bunlardan, 1853'te İzmir ve İstanbul, 1854'te Amasya Yangını, İstanbul, İzmir ve Samandağı depremleri, 1855 yılı içinde Lâleli ve Bafra yangınları, Bosna, Tarsus, Fethiye, İzmir ve İstanbul depremleri meydana gelmiş olup, önemli ölçüde zarar-ziyân ve insan kayıplarına sebep olmuştur⁵. Bunca felâkete rağmen, halkın büyük gayreti ve devletin teb'ası arasında ayırım yapmaksızın herkese yardım elini uzatmasıyla zarara uğrayan insanların mağduriyetlerinin giderilmesine çalışılmıştır.

Osmanlı belgelerinde deprem kelimesine karşılık olarak "hareket, hareket-i arz, hareket-i arziyye, zelzele, tezelzül, tezelzülât ve tezel-zülât-ı arziyye" deyimleri kullanılmıştır.

³ - Besim ÖZCAN, *Rus Donanması'nın Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, (Doktora Tezi), Erzurum 1990, s.103-107

⁴ - Stanley L. POOLE, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları* (çeviren Can Yücel). Ankara 1988, s. 145.

⁵ - *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıâli Evrak Odası, Sadaret Mektûbî Kalemi (BOA, BEO, A. AMD)*, Dosya No: 65, Gömlek No: 43 (65/43) ; *BOA, BEO, Mektûbî Kalemi (A. MKT.UM)*, Dosya No: 166, Gömlek No: 87 (166/87) ; *BOA, İrâde-Dâhiliye (İr.-DH)*, Nr. 20937 ; Nevzat Öcal, *Türkiye'nin Sismisitesi ve Zelzele Coğrafyası 1850-1960 Yılları İçin Türkiye Zelzele Kataloğu*, İstanbul 1968, s. 33, 34.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- BURSA VE ÇEVRESİNDE 1855 YILINDA MEYDANA GELEN DEPREMLER

A- 2 MART 1855 (12 CEMAZİYELAHİR 1271) DEPREMİ

Yeşil ile iç içe, tarihle dolu, şirin mi şirin bir Anadolu şehri olan Bursa, bağrında nice sultanlar, şehzâdeler, evliyâlar, âlimler, sanatkârlar barındırmış, kuruluşundan günümüze kadar pek çok felâketler geçirmesine rağmen yine de bu ihtişamından fazla bir şey kaybetmemiştir. Bununla beraber, halk arasında “*Küçük Kıyamei*”⁶ olarak adlandırılan 1855 yılı depremleri, Bursa'nın tahrip, halkın ise mağdur duruma düşmesine sebep olmuştur.

İlk depremi müteakip, Bursa Mahalli Meclisi'nce hazırlanan mazbatada yer alan deprem hakkındaki bilgiler şöyleydi⁷; “*Tarih 12 Cemâziyel-âhir, yer Bursa. Her zamanki gibi insanlar işlerine gitmiş, günlük iâşelerinin teminine çalışıyorlardı. Akşam saat altı sıralarında hava birden kararmaya başlamıştı. Batı tarafından gelen kapkara bir bulut tüm gökyüzünü kapladı. Şiddetlice esen rüzgâr da her tarafı kasıp kavuruyordu. Şimşekler çakıyor, gök gürültüsü ile birlikte sağanak yağmur da bardaktan boşalırçasına yağmaya başlamıştı. Saatlerin 9.15'i gösterdiği sırada yer altından sanki top seslerini andıran gürültüler işitilmeye başlanmıştı. Ahâlinin belki de hiç birisinin o güne kadar rastlamadığı çok şiddetli bir deprem başladı ve bu deprem beş saniye kadar sürdü. Deprem Cumartesi'ye kadar devam etmişse de şiddeti önceki gibi olmamıştır*”.

Bursa'yı “*Osmanlı tarihinin dibâcesi*” diye tarif eden Keçecizade Fuad Paşa, meydana gelen bu deprem ve akabinde çıkan yangından sonra “*Osmanlı tarihinin dibâcesi yandı*” ifadesiyle üzüntüsünü dile getirmiştir⁸.

Bursa'da meydana gelen bu depremin etkileri İstanbul'da da hissedilmiş ve küçük çapta hasarlar meydana gelmişti. Bu hususa işaret eden Cevdet Paşa, deprem hakkında şu bilgileri vermektedir⁹; “*.... meğer mesâibin büyüğü Bursa'da vuku'bulmuş, buradaki hareketler oradaki zelâzil-i şedîdenin serpintisi imiş. Şöyle ki Bursa'da mezkûr Çarşamba günü*

⁶ - K. BAYKAL, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948, s.28.

⁷ - “..... mâh-ı hâlin 12. çarşamba günü..... saat altı kararlarında hava gereği gibi kararıp, gök gürleyerek rahmet başlayub saat dokuzu çeyrek geçerek mislu bu kadar senelerdir görülmedik surette gayet şiddetli ve dehşetli bir hareket-i arz zuhûr edip beş saniye kadar mümtedd olmuş ve cumartesi gecesine kadar ardı kesilmemiş ise de ibtidâki gibi dehşetli olmayub şükür olsun hafifce geçmiştir.....”
BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 2. Fi. 15 Cemaziyel-ahir 1271.

⁸ - A. Hamdi TANPINAR, *Beş Şehir*, İstanbul 1995, s. 105-112.

⁹ - A. Cevdet PAŞA, *Tezâkir, 1-12* (yayınlayan C. BAYSUN), İstanbul 1986, s.33.

saat yedi buçuk kararlarında hava gayet berrak iken birden bulutlar zuhur ile gökyüzü kararıp dört taraftan rüzgârlar eserek ve şimşekler çakıp yağmur yağarak misli görülmedik fırtınalar zuhur etmekle beraber batı tarafından bir kara bulut peydâ olup on dakika kadar ol mertebe karanlık olmuş ki kâtipler yazı yazamaz olmuşlar ve bu arada öyle şiddetli bir saika düşmüş ki ahâli memleket batıyor sanmışlar. On dakika sonra yani saat dokuzu çeyrek geçerek hareket-i arz başlayıp otuz saniye kadar sürmüş, ol halde ahâli buldukları yerden çıkıp kaçmaya yüz tutmuşlar ise de yürürken yokuş yukarı çıkıyor gibi hâle gelerek ne yapacaklarını ve nereye gideceklerini şaşırılmışlar”.

Deprem aralıklarıyla devam ettiğinden halk büyük bir korku ve endişe içine düşmüş ve ne yapacağını şaşırmıştır. Dolayısıyla meydana gelen yıkıntıların yanına yaklaşılammış, depremin nerelerde, ne derece hasar meydana getirdiği tespit edilememiştir. Birkaç gün sonra sarsıntıların biraz yavaşlaması üzerine gerek şehir içinde ve gerekse kaza ve köylerde depremin yol açtığı hasar ve kayıplarla ilgili bilgiler alınmaya başlanmıştır¹⁰. İlk depremin etkileri Nisan başında biraz azalmış olduğundan çadır, bahçe ve kırlarda oturmaya mecbur kalan halk, depremden hasar görmeyen evlerine dönerek işlerine gitmeye başlamışlardı¹¹. Ancak 12 Nisan Perşembe günü şiddetli ikinci depremin meydana gelmesi halkın yeniden korku ve dehşet içine düşmesine sebep olmuştur.

B- 12 NİSAN 1855 (24 RECEP 1271) DEPREMİ

Bursa'da önceki depremin halk üzerindeki menfi tesirleri henüz geçmemişken, devam etmekte olan hafif sarsıntıların 12 Nisan Perşembe akşamı büyük bir depreme dönüşmesi, yeni bir felâketin habercisi olmuştur. Bu depremle ilgili olarak mazbatada, “...mâh-ı hâlin yirmi dördüncü Çarşamba günü Perşembe akşamısı saat biri geçerek Bursa'da yine bir şiddetli hareket-i arz vuku'bularak ve akabinde dahi çarşunun birkaç yerinde ateş zuhur ederek ve hikmet-i Hüdâ bu sırada Bursa'ya câri miyâhın yolları hareket-i arzla yıkılıb cümlesi kesilmiş olmasıyla ve hava dahi şiddet üzere rüzgârlı bulunmasıyla evvelki harekette nişan vermiş olan cevâmî' ve mesâcid ve han ve hamamlar ile dekâkin ve menâzilin ekserisi münhedim ve harap ve nişân vermeyenlerin dahî bazı mahalleri münşakk ve ateşin emr ü itfâsına eğr-i ikdâm olunmuş ise de bu aralıkta herkesin kendi can ve başı kaygusuna düşmüş olmasıyla ferdâsı güne kadar ateşin önü bir vechile alınamayub Kâğyan çarşısında kâin Ağaççılar ve oradan yukarı sırasıyla Haffaflar ve Çikrikçılar çarşıları ve Yoğurt hanı veya Bit pazarı ile

¹⁰ - BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 1,2; BOA, İr.-DH, Nr. 35044, L. 2.

¹¹ - Cevdet PAŞA, a.g.e, s.33-34.

Devecilere doğru haylıca dekâkin ve menâzil muhterik olmuştur"¹² ifadesi yer almıştır.

Mazbatadaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Perşembe gecesi saat birden sonra yine şiddetli bir zelzele meydana gelmiş ve çarşının birkaç yerinden ateşler çıkmıştır. Ayrıca su yolları yıkıldığından sular da kesilmiştir. Önceki depremde hasar görmüş olan cami, mescid, han, hamam ile dükkân ve evlerin çoğu yıkılmış ve harap olmuştur. Önceki depremde hasar görmeyen binaların bazıları da hasara uğramış, halk kendi can ve baş kaygısına düştüğü için çıkan yangın ertesi güne kadar söndürülemedi. Bu yangında Kâgyan çarşısında bulunan Keresteciler, Haffaflar, Çıkrıkçılar çarşıları ile Yoğurt hanı ve Bit pazarı ile Devecilere doğru birçok ev ve dükkânlar yanmıştır. Belgenin devamında, Yoğurt Hanı'nda bulunan ve depremden dolayı yıkılan kahvehanede çıkan yangının lodos tesiriyle yayılması neticesinde, 500 kadar cami, han, hamam ve evin yanısıra, 1.000 den fazla dükkânın yanıp yıkıldığı belirtilmektedir.

Belgedeki bu bilgilere ilâveten Cevdet Paşa da şunları aktarmaktadır; *"Perşembe akşamı saat biri on geçe önce barut yapımında kullanılan güherçile kokusu etrafa yayılmış olduğundan neden hasıl olduğunu bilemeyen halk korku içinde bulunduğu sırada şiddetli fırtınada iki büyük dalga arasında kalan gemi gibi sallanır ve binalar bir iki arşın ileri ve geri gidip gelir olmuş. Bu suretle devam eden zelzele iki dakika kadar sürmüştür. Ne yapacağını şaşırarak sokaklara dökülmüşler. Kargir binalar yıkılmış olduğundan eşyalar yıkıntılar altında kalmış ve hiç kimse malını almaya cesaret edememiş. Yangının çıkması hasarı daha fazla artırmıştır"*. Aynı depremin İstanbul'da da hafif bir şekilde hissedildiğini ifade eden Cevdet Paşa, bu iki deprem neticesinde yıllardan beri imârına çalışılan güzel Bursa şehrinin tamamen harap olduğunu ve Mihâlic'te de epeyce hasar meydana geldiğini izah etmiştir¹³. 1855 yılı içinde devam eden bu sarsıntıların, iki depremde olduğu gibi yıkım ve tahribata sebebiyet vermediği Hüdavendigâr mutasarrıfı Paşa'nın hükümete yazdığı tahriratlardan anlaşılmaktadır¹⁴.

¹² - BOA, *İrâde-Meclis-i Vâlâ (İr.-Mİ)*, Nr. 14136.

¹³ - Cevdet PAŞA, *Tezâkir, 1-12*, s. 34-35.

¹⁴ - BOA, *İr.-DH*, Nr. 30302; 34410. L. 1, 2; 21933.

II- DEPREMDE HASAR GÖREN MAHALLER VE TAMİRATLARI

A- DEPREMİN İSTANBUL'A BİLDİRİLMESİ VE ALINAN TEDBİRLER

Bursa'da meydana gelen ve önemli ölçüde hasar ve yıkıma sebebiyet veren deprem hadisesi, İstanbul'da ancak dokuz-on gün sonra duyulabildi. Konu hakkında bilgi veren Cevdet Paşa; o sıralarda devlet erkânının Rusya muharebesiyle ve daha doğrusu Mehmet Ali Paşa tarafından sarraf Mıgırdıç'a verilmiş olan senetlerin tatbik mühürü meselesiyle meşgul oldukları ifadesine ilâveten şunları aktarmaktadır¹⁵; "*Bursa'da depremin meydana geldiği sırada İstanbul'a gelen Gemlik vapurunun, açıktan Bursa üzerinde bir ateş gördüğünü haber vermesi, volkan zuhuru şeklinde yorumlandı. Sonra yangın olduğu haberi alındı. Ancak dikkate değer alınmayarak sadece tahrirat gönderilmekle yetinildi. Bursa'daki halk ise can ve başları kaygısına düştükleri için zamanında kâğıt yazıp İstanbul'a gönderemediler. Burada cereyan eden felâketlerle ilgili teferruatlı bilgi ancak on gün sonra Bursa'dan İstanbul'a gelen Tahir Ağa vasıtasıyla öğrenilebildi*".

Bursa Meclis-i Kebirinin hazırlamış olduğu mazbata ile birlikte İstanbul'a gelen Tahir Ağa, halkın içinde bulunduğu durumu bir de kendisi yetkililere anlatmıştır. Tahir Ağa, ahâlinin çok mağdur durumda olduğunu ve Gemlik taraflarına doğru gelmekte olduklarını, Bursa'da bulunan cami ve medreselerin ekserisinin yıkıldığını, tamirleri önemli olanların birkaç mühendis ve memur tayini ile bir an önce onarılmaları gerektiğini, mahallelerin tamiri için 500 marangozun âcilen görevlendirilmesini tavsiye etmiştir. Buna ilâveten, evleri tamamen yıkıldığı halde yapmaya kudreti olmayanların belirlenerek münasip yerlere yerleştirilmeleri hatta bu durumda bulunanların vergilerinin hâlleri düzelinceye kadar ertelenmesi, zor durumda olanlara hazineden 300.000 kuruşluk yardım yapılması lüzumuna işaret etmiştir. Tahir Ağa, bu tedbirlerle birlikte halka 300 kadar çadır verilmesiyle de Gemlik taraflarına olan göçün durdurulabileceğini, ayrıca halkın durumunu düzeltmek için daha ne gibi tedbirler düşünülüyorsa bir an önce yapılarak bir nebze olsun halkın ferahlatılması gerektiğini belirtmiştir¹⁶.

¹⁵ - Cevdet PAŞA, *Tezâkir 1-12*, s. 35.

¹⁶ - "..... Bursa ve civarından Tahir Ağa Dersa'adet'e gelib, Meclis-i Vâlâ'ya celb ile soruldukdaki o dahi vak'a-yı mezkûrenin beyân-ı keyfiyetiyle beraber ahâlinin bu hususta ziyadesiyle şâyân-ı rahm ve şefkat-ı seniyye olduklarını ve ahâli hakkında te'minât-ı muhasebe ve i'âne-i kâfiye icrâ olduğu halde oradan dağılarak bütün bütün mutazzar ve perişan olacaklarını söylemiş ..... ahâli-i şehrin cümleten havf ve dehşetle Gemlik'e doğru gelmekte oldukları haber verilmesine mebni bunların o civarda münasib mahallere sevhile nakl ve ahâli zımında ..... zuhur eden haber-i ahire göre ..... Bursa Meclis-i Kebirinin cânib-i Babiâli'ye vürüd edip Meclis-i Vâlâ'ya verilen mazbata meâline göre ahâli-i merkume hakkında iâne-i

Gerek Tahir Ağa'nın şifâhî açıklamalarından ve gerekse getirmiş olduğu Bursa Mahalli Meclisi'nce hazırlanmış mazbatadan Bursa'daki elim vaziyet hakkında malûmât sahibi olan devlet erkânı ziyadesiyle üzülmüş ve konu ile ilgili âcil tedbirlerin alınması hakkında toplantılar düzenlenmiştir. 21 Mart günü düzenlenen Meclis-i Vâlâ toplantısında konu etraflıca müzâkere edilmiş, üyelere Bursa'daki deprem hakkında bilgi verilmiş ve tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre, meydana gelmiş olan hasar ve yıkıntıyı tespit etmek üzere bu işten anlayan bir yetkiliyle birlikte, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından da münasip memurlar ve ayrıca birkaç mühendisten kurulacak bir ekibin hemen Bursa'ya gönderilmesi ilk tedbir olarak düşünülmüştür. Ekibin öncelikli işi, tamiri ehemmiyet arzeden ve bundan sonra yapılması lâzım gelen yerlerin keşfini ve kontrolünü yapıp, gerekli olan masrafları tespit etmektir. Bursa Meclisi mazbatasında belirtilen, hasar görmüş ve yıkılmış olan binaların tamiri için Bursa'da bulunan işçilerin yeterli olmayacağı ve ahâlinin de muzdarip bir vaziyette bulunmaları ifadesine istinâden, 500 kadar işçinin bir mühendis ile bir mimar maiyetinde âcilen gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ekibin öncelikli görevi, Bursa'ya varır varmaz ahâliye ait hasar görmüş evlerin tamiratına bakmak ve evleri tamamen yıkılmış ve maddî gücü olmayanların münasip mahallere yerleştirilmesini sağlamaktır. Ayrıca alınan kararlar arasında depremden zarar gören ahâlinin ödemekle yükümlü oldukları vergilerinin te'hir edilmesi hususuna ilâveten, zaruri ihtiyaçlarını gidermelerine yardımcı olmak için hazineden 300.000 kuruş atıyye-i seniyye buyurulması hususu da yer almıştır¹⁷. Bunlarla birlikte Bursa'da depremden dolayı muzdarip durumda kalan halka verilmek üzere gönderilen çadırlar ile evleri yıkılanların tamiratlarında kullanılacak kereste tedarik etmelerine yardımcı olunması konularını, daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

B- HASARA UGRAYAN YERLER ve TAMİRATLARI

Bursa'nın önemli ölçüde hasar görmesine sebep olan 2 Mart ve 12 Nisan depremlerini müteakip, 1855 yılı sonuna kadar aralıklarla da olsa

---

seria ve teselliyet-i kâfiye icrâ olunduğu halde oradan dağılmaları dahi melhuz olduğundan ve mukaddema gönderilmesi kararlaştırılan me'mur ve neccârın irsâli dahi ta'cil kılındığından .... ahâli-i merkümeden musâb olanlara verilmek üzere ihsan buyurulan atıyye-i seniyye ile vükelâ-yı fihâm hazeratı ve bazı benedgân tarafından verilen iâne akçası mahallince taksim etmek ve tertib olunan beş yüz adet çadırdan, üç yüz küsur çadır hemen gönderilüb ..... ahâliye tevzi' ederek mehmâ-emken iskânlarını teshîl ve kendilerini tatyib edip oradan dağılmamaları vesâilinin istikmâline sarf-ı himmetle şayet kâmilen orada da iskânlarını kabul olamayub da birazının civar mahallere nakline lüzum ve ihtiyaç görünür ise ..... civar köylere ve münasib mahallere iskânlarına himmet ve mahallince daha ne suretle tedâbir düşünülür ise kâmilen ifâsına .....” BOA, İr.-MV, Nr. 14136.

¹⁷ - BOA, İr.-MV, Nr. 13991, 14136.

sarsıntılar devam etmiştir. Bundan dolayı halk, kırlarda, çadırlarda, bağlarda yaşamaya başlamıştı. Deprem sonrasında çıkan yangınla, birçok ev ve dükkân gibi binalar yandığı gibi, cami, türbe, medrese ... vs. gibi birçok tarihî eser de, ya tamamen veya kısmen harap olmuştur. Vakıf binalarının bazılarının geliri tamirlerine kâfi geldiğinden, mütevellilerce hemen tamirlerine başlanmış, geliri yetmeyen binaların önemli olanlarına da hazinece yardım edilmiştir. Tamire muhtaç binalar çok ve ehemmiyetli olduğundan, İstanbul'dan birçok mimar ve mühendis gönderilmiştir. Hasar gören eserlerin önemlileri şunlardır:

1- Cami ve Türbeler

a) *Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi Camii, Türbe, Medrese ve Hamamı;*

1855'de meydana gelen depremler sırasında Bursa'da bulunan camiler, türbeler, medreseler, imaret ve hanların yanı sıra kargir ve ahşap binaların bazıları önemli ölçüde hasar görmüş, bir kısmı da tamamen yıkılmıştır¹⁸.

Bursa Mahalli Meclisi'nce hazırlanan mazbatada ".....*Cennet mekân Sultan Orhan Gazi hazretlerinin cami-i şerifleri zahir halde zararsız olup minaresi şerefesine kadar bütün bütün münhedim ve alt tarafı münşakk olmuş ve civarında kâin mektep münhedim ve imâret-i âmireleri ve ambar cüz'ice zedelenmiş olduğu derûn-ı kal'ada kâin müşârünileyh hazretlerinin 'an-asl manastır olup şimdi türbe-i şerifleri bulunan mahall ve civarında medreseleri külliye münhedim olduğu ve ittisalinde Sultan Osman Gazi Han hazretlerinin türbe-i şerifleri külliye münhedim olmuş ...*"¹⁹ ifadeleriyle açıklandığı üzere, Sultan Orhan Gazi Camii zararsız gibi görünüyorsa da minaresi şerefesine kadar tamamen yıkılmış ve alt tarafı tahrip olmuş ve yanında bulunan okul yıkılmış, ayrıca imaret ve ambarı da kısmen hasara uğramıştır. İç kalede bulunan ve manastırdan çevrilmiş olan Orhan Gazi Türbesi ile civarındaki medreseler de tamamen yıkılmıştır. Bu eserlerin bitişiğinde olan Sultan Osman Gazi Türbesi de yıkıntıdan nasibini almış ve bir çok yeri tahribata uğramıştır.

Depremden önemli ölçüde zarar gören Sultan Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin eserlerinin bu şekilde bırakılması münasip olmayacağından Bursa valisi tarafından hükümete yazılan arz ile, Sultan Osman ve Orhan Gazi'nin türbelerinin inşası ve diğer selâtin-ı âzam türbelerinin tamiri için gerekli olan

¹⁸ - ".....Bursa'da kâin cami-i şerif ve türbe-i münif ve medâris ve imârât ve hanlardan leffen takdim kılınan defterlerden müstebân olacağı vechile mevcûd bulunan kârgir ve ahşap ebniyelerin bazıları külliye münhedim olmuş ve bazıları dahi herbiri bir yerinden münşakk ve zedelenmiş olduğu...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363. L. 2

¹⁹ - BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 3, 6.

resim, harita ve keşif defterlerinin tanzimi için gereken mühendis ve memurların en kısa zamanda gönderilmesi istenmiştir. Alınan karar gereğince gerek bu eserlerin ve gerekse diğer hasar görmüş eserlerin ve binaların tamirlerinin yapılabilmesi için keşif yapmak üzere elemanlar gönderilmiştir. Bu cümleden olarak Sultan Osman ve Orhan Gazi türbeleri ile cami ve medresenin uğradığı hasarın keşfi için Akif Efendi başkanlığında mühendis ve kalfaların da bulunduğu bir ekip gönderilmiştir.

Sultan Osman ve Orhan Gazi'nin türbeleri bir daire dahilinde olduklarından keşifleri beraber yapılmış, tamirleri hakkında hazırlanan Bursa Meclisi'nin bir kıt'a mazbatası ile Hüdavendigâr valisine gönderilmiş, oradan da Meclis-i Vâlâ'ya iletilmişti. Gerekli olan edevat ve eşyanın hesabı mecliste yapılmış ve bu ilk keşfe göre toplam 679.000 kuruşun gerektiği anlaşılmıştır. Evkaf-ı Hümâyün Nâzırı ile yapılan görüşmeyle, Sultan Osman Gazi türbesinin vâridâtı daha az olduğundan ayrıca diğer türbelerin gelirlerinin de şimdiki masraflarına dahi yeterli olmadığı bilindiğinden, söz konusu masrafların hazineden karşılanması uygun görülmüştür²⁰.

Birinci keşifle yetinilmediğinden ikinci bir keşif daha yaptırılmış ve masrafın 743.000 kuruş olacağı tesbit edilmiştir. Üç kişi tarafından yapılan bu ikinci keşifte ortaya çıkan 63.600 kuruşluk farkın, o bölgelerden, cami masraflarının ise evkafından karşılanması Meclis-i Vâlâ toplantısında uygun görülmüştür²¹.

Keşif ekibinin verdiği rapora göre, bu iki türbe tamamen yıkılmış gibi olduğundan türbelerin yeniden inşa edilmesi gerektiği teklifi meclisçe uygun bulunmuş olduğundan keşif ve resmine göre yeniden yapılması için hazırlıklara başlanmıştır.

Sultan Osman ve Orhan Gazi türbelerinin yeniden inşa edilmesiyle ilgili olarak çok teferruatlı masraf defterleri tutulmuş ve bu defterlerde penceresinden yelpazesine, demir kirişlerinden kemerlerine, kubbesinden dış muhafaza duvarına varuncaya kadar gereken bütün masraflar yazılmıştır. Türbe-i şerifin etrafında olup yıkılmış olan duvarların yeniden inşası için

²⁰ - BOA, İr.-Mv, Nr. 14903 ; BOA, BEO, A. MKT.MVL, 76/73

²¹ - "..... zikr olunan türbe-i şerifelerden Gazi Sultan Osman ve Orhan Han hazretlerinin yedi yük kırk üç bin kadar ve cami-i şerif-i mezkûr ile müteferri'âtının dahi onüç yük onbeş bin kadar kuruş masrafla vücuda geleceği keşf ve tahmin olunub türbe-i şerifeler masrafının keşf-i evveliyle keşf-i sânisî beyninde altmış üç bin altı yüz bu kadar ve cami-i şerif-i mezkûr ve müteferri'âtı masarifinde dahi dört yük yedi bin şu kadar kuruş tefâvüd olduğu anlaşılmış ve zikr olunan hayrat ve müberrat-ı celilenin ta'mir ve tecdidi ve türbe-i şerifeler masarifinin cânib-i hazine-i maliyeden ve cami-i şerif-i mezkûr masarifinin dahi evkafı hâsılâtından tesviye olunmak üzere hazine-i evkaf-ı hümâyundan tesviye ve itası mukarrer olarak ..... şimdi keşf-i sânilerinde fazla görünen masarifin dahi o mahallerden tesviyesi iktizâ-yı halden bulunduğu binâen ....." BOA, İr.-Mv, Nr. 15949.

64.080 kuruş, Türbe-i şerifin etrafındaki harap olmuş kaldırımların yeniden yapılması için de 7.500 kuruşun gerektiği belgede yer almıştır. Bu arada keşif işinde çalışmış olan Hacı Akif Efendi'nin gayreti dikkate alınarak 1.000 kuruş olan maaşı, 2.000 kuruşa çıkarılmış, kalfa maaşı da 2.250 kuruş olarak belirlenmiştir²².

Çok ciddi ve teferruatlı bir şekilde yaptırılan bu keşif raporları doğrultusunda, adigeçen tarihi eserler eski mimari tarzına uygun olarak yeniden yaptırılmış ve zaman zaman gördüğü ek tamiratlarla günümüze kadar mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir.

b) Ulu Cami (Cami-i Kebîr);

Yıldırım Bayezid zamanında inşaatına başlanan ve kısa süre içinde bitirilen bu tarihi cami, 1855 felaketine kadar 1494, 1503, 1551, 1563, 1567, 1572, 1668, 1670, 1724 ve 1815 yıllarında esaslı tamirler görmüştür²³. 1855 depremlerinden ise en fazla hasara uğrayan eserler arasında Ulu Cami de yer almıştır. Nitekim, caminin iki minaresi şerefesinden yıkılmış²⁴, yirmi kubbeli caminin mihrab kubbesi sırasında kapıya kadar üç kubbede çatlaklar oluşmuş ayrıca diğer kubbeler de hasara uğramıştır²⁵.

Cami-i Kebîr ile mektep ve medresesinin tamir masrafına dair düzenlenen keşif defterleri ile Bursa Meclisi'nin bu konudaki mazbatası Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiş ve burada değerlendirilen mazbata Bâbi-âli'ye arz olunmuştu. Bu mazbatada, Ulu Cami'nin üzerinde bulunan on dokuz adet kargir kubbelerden on tanesinin yay kemerleriyle beraber tamamen yıkılmış olduğu ayrıca iki minaresi de şerefelerine kadar harap olduğu, geriye kalan dokuz kubbenin de oldukça fazla hasar gördüğü belirtilmişti.

Ulu Cami için görevli memur ve mühendisler tarafından hazırlanan keşif defterlerinde, masrafların yanısıra, hem cami cemaatinin açıkta namaz kılmalarından hem de bu caminin Bursa şehrinin medar-ı iftiharî olarak kabul edilmesinden dolayı bir an önce tamirine başlanması gerektiği ifadelerine de yer verilmişti. Ayrıca tamirin hemen yapılabilmesi için halktan yardım istenmesi durumunda, herkesin buna seve seve katılacağı hususuna da bilhassa işaret edilmişti²⁶.

²² - BOA, İr.-MV, Nr. 15300 ; BOA, BEO, A. MKT. MVL, 84/83.

²³ - Türkiye'de Vakıf Abideleri, s. 186.

²⁴ - "..... âlel-husus Ulu Cami-i şerifin iki minaresi şerefelerinden münhedim olarak kubbeleri dahi ayrılmış ...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 1.

²⁵ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

²⁶ - "..... cami-i şerif-i mezkur mâ'bed-i müteberreke ve Bursa'nun medâr-ı iftiharî olan âsâr-ı celîleden olmasıyla .... bunun bir an önce tamiratına şürû' olunmuş .... felâketzede ve merhamet-i seniyyeye şâyeste olan Bursa halkına ümid bahş olunarak ahâlîce husûl-i tamiratına şevk ve bahis mücib olacağına ....." BOA, İr.-MV, Nr. 14722.

Bursa'daki zarar ziyanın tesbiti sonrasında hazırlanıp İstanbul'a gönderilen mazbatada, depremlerden zarar gören yerler arasında öncelikle Ulu Cami'nin tamir edilmesi, cami tamiratının Bursa Valisi devletlü Paşa, Meclis-i Kebîr ve Bursa Evkaf Müdürü gözetiminde başlanması belirtilmişti. Bununla beraber Ulu Caminin tamir masrafının 907.000 kuruş olabileceği, tamiratlarda kullanılacak kereste ve diğer malzemenin tedarik ve tanzimi için 1855 senesi Nisan ayına kadar 1272/1856 senesi tahriratından karşılanmak üzere Bursa Mal Sandığı'ndan 200.000 kuruş alınması gerektiği de mazbatada belirtilmişti. Mazbatada yer alan teklifler Meclis-i Vâlâ'ca kabul edilmiş, ayrıca tamiratlarda çalışacak kalfanın 2.250 kuruş olan maaşının 1.500 kuruşunun maliyeden, 750 kuruşunun da Evkaf-ı Hümayun hazinesinden karşılanması karara bağlanmıştır.

13 Kasım 1856 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya arz edilen mazbatada Ulu Cami için yapılan ikinci keşifte tamir masrafının birinci keşiften 407.943,5 kuruş daha fazla olduğu belirtilmişti. Meclis-i Vâlâ'da bu konuda alınan karar gereğince, iki keşif arasındaki farkın karşılanarak caminin bir an önce tamirinin tamamlanmasına karar verilmiştir.²⁷

Ulu Cami için gönderilen keşif bedelinin yetmemesi durumunda diğer vakıflardan yardım alınması, tamiratın bir an önce tamamlanması için çalışmalara geçe de devam edilmesi, ayrıca caminin önemli bir eser olması sebebiyle tamir işinden anlayan kalifiye elemanların İstanbul'dan gönderilmesi uygun bulunmuştu. Ulu Cami ve imaretinin durumlarının düzeltilmesi için Maliye hazinesinden Bursa'ya gönderilen 45.000 kuruşun yeterli olamayacağı, bu sebeple belirlenen keşif bedelinin Evkaf-ı Hümayûn ve Maliye hazinesinden karşılanması, ayrıca mevsimin kışa yüz tütması nedeniyle tamirata baharda başlanması karara bağlanmıştır. Bununla beraber, bahara kadar cami iskelesinin kurulması için kereste, kireç, tuğla ve horasan gibi malzemenin tedarik edilmesi, bu iş için görevlendirilen Hacı Akif Efendi'nin yardımcılığına, Seyit ve Şemseddin Efendilerin tayin edilmesi ayrıca tamirat masraflarının yazılması için bu sıralarda Bursa'da bulunan Evkaf-ı Hümayûn katiplerinden Şükrü Efendi'nin görevlendirilmesine dair tezkere, olumlu karşılanmıştır.²⁸

Cami tamiratına dair hazırlanan keşif defterlerinin emniyeti için İstanbul'dan memur tayin edilmesi ayrı bir masraf oluşturacağından, bu işin Bursa Valisi nezaretinde Evkaf Müdürlüğü tarafından yaptırılması, ayrıca cami etrafındaki boş yerlere zamanla ahşap dükkan, ev, kahvehane .... vs. yapılmasından dolayı cami avlusunun dar bir sokak haline getirildiği, bu durumda olan yerlerin 150-200.000 kuruş ödenerek boşaltılmasının sağlanması kararlar içinde zikredilmiştir.²⁹

²⁷ - BOA, İr.-MV, Nr. 14712, 14722, 15949.

²⁸ - BOA, İr.-MV, Nr. 15300.

²⁹ - BOA, İr.-MV, Nr. 15949.

Yapılan bunca çalışmalar neticesinde, Bursa'nın medâr-ı iftîhârı olarak kabul edilen Ulu Cami'nin tamirâtı tamamlanmış, böylece bu tarihi eser, eski muntazam atmosferine yeniden kavuşturularak ahâlinin hizmetine sunulmuştur.

c) Emir Sultan Camii, Türbesi ve Hamamı;

Bursa'nın doğusunda bulunan Emir Sultan mezarlığının yanındaki cami, Emir Sultan'ın adına zevcesi ve Yıldırım Bâyezid'in kızı Hundi Fatma Sultan tarafından yaptırılmıştır. 1795 yılında tamamen yıkılmış olan bu cami, 1804'te Sultan III. Selim tarafından yeniden yaptırılmıştır³⁰.

Bursa Mahalli Meclisi'nce Dersa'adet'e gönderilen mazbatada, 2 Mart'ta meydana gelen depremde, Emir Sultan Camii'nin fazlaca bir zarar görmediği, minarelerinde çatlaklar meydana geldiği, türbesinde ise çok az hasarların olduğu, imareti ile ambarının yıkıldığı ayrıca caminin yanında bulunan medresesinin ise epeyce bir zayiata uğradığı belirtilmişti³¹. Söz konusu bu mazbata Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve sultanlara ait türbelerin tamir ve masraflarının bir bütün olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. Diğer türbeler gibi Emir Sultan hazretlerinin camii, türbesi ve hamamı da titizlikle tamir edilerek kullanılır duruma getirilmiştir.

d) Çelebi Mehmed Camii (Yeşil Camii), Türbesi v İmareti;

Çelebi Mehmed tarafından yaptırılan ve birkaç defa onarım gören bu cami, 1855 depremlerinde fazla hasar görmemişse de kubbesi üzerinde, fener olarak tâbir edilen yer ile minaresi şerefesine kadar yıkılmış, alt taraflarında ise çatlaklar oluşmuştur. Ayrıca caminin hemen yanındaki şadırvan ile hane duvarları da yıkılmış, türbe ve medresesi biraz zarar görmüş, imareti de harap bir vaziyete gelmiştir³². Cami, türbe ve imaretinin durumunun bir mazbata ile İstanbul'a bildirilmesinden sonra keşif defterleri hazırlanmış ve hasar gören yerleri onarılarak kullanılır hale getirilmiştir.

Bursa'da bulunup depremde hasar gören bazı büyük zatlara ait türbelerin tamirlerinin yapılması gerektiğine dair Hüdavendigâr valisi Meclis-i Vâlâ'ya bir tezkire yazmıştır. Yapılan görüşmede bu türbelerin vakıf gelirleri, tamiratları için harcanacak giderlere kâfi gelmeyeceğinden,

³⁰ - *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, s. 256, 355, 359.

³¹ - "... Sultan Emir Efendimizin câmi-i şerifleri zâhir halde zararsız ise de minareleri münşakk olduğu ve türbe-i şerifeleri dahi cüz'ice zedelenmiş ve imâret-i âmire ve hınta anbarı münhedim ve civarında bulunan medrese ziyâdece zedelenmiş olduğu ..." *BOA, İr.-DH*, Nr. 20363, L. 3, 6.

³² - "... Çelebi Sultan Mehmed Han hazretlerinin camii-i şerifleri zararsız olup camii-i şerif kubbesi üzerinde vâki' fener tâbir olunan mahall ve minaresi şerefesine kadar münhedim olup ve alt tarafı dahi münşakk olduğu, camii-i şerifin havâlisinde şadırvan ve hane duvarları münhedim ve türbe-i şerifeleri ve medreseleri cüz'ice zedelenmiş ve imâretleri dahi harab olduğu ..." *BOA, İr.-DH*, Nr. 20363, L. 3, 6.

sözkonusu masrafların Bursa'nın sair yerlerinden karşılanması ve vakit kaybetmeden tamiratlarının yapılması kararlaştırılmıştır. Yine de bu yerlerin tamiratlarında kullanılmak üzere hazineden bir miktar yardım gönderilmiştir³³.

c) *Muradiye Camii, Türbe ve Hamamı ile İmaret;*

2 Mart'taki birinci depremde, Muradiye Camii diye de anılan Sultan II. Murat Camii'nde küçük çaplı hasarlar olmuş, minaresi ve türbesinin kubbesinde çatlaklar meydana gelmiştir. Bunun yanında medrese, dersane ve civar duvarları da zedelenmiş, imaretleri ise zarar görmemiştir³⁴.

Muradiye külliyesinin zarar gören yerleri, Hacı Akif Efendi ile emrindeki kalfa tarafından tespit edilerek, hazırlanan keşif defterleri, Bursa Mahalli Meclisi'nce yazılmış mazbatalarla beraber Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Öncelikle imaret ile zahire ambarının tamir edilmesi gerektiğinin vurgulandığı bu yazılarda, ayrıca bu tarihi eserlerin tamiratlarına vakıflarının yeterli olmadığı, ecdada duyulan saygıdan ötürü bu tarihi eserlerin bir an önce tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı hususlar Hüdevendigâr valisince yazılan tezkirede de yer almıştır³⁵.

II. Murat'ın türbesinin kaya üzerinde yapılmış olmasından dolayı, hasarzedede olan diğer yerlerden evvel tamir edilmesi gerektiği ayrıca türbenin vakıf gelirlerinin tamirat masraflarını karşılayamayacağından gerekli masraf defterlerinin hazırlanarak gönderilmesine ilişkin mazbata Meclis-i Vâlâ'da ele alınarak incelenmiştir³⁶. Gerekli incelemelerden sonra diğer tarihi eserler gibi Muradiye Camii, türbesi ve medresesi ile imareti için gerekli yardımlar

³³ - BOA, İr.-MV, Nr. 14903.

³⁴ - "... Murad-ı sâni hazretlerinin câmi-i şerifleri cüz'ice zedelenmiş ve minaresi dahi münşakk olmuş ve türbe-i şerifeleri kubbesi dahi münşakk olduğu ve medrese ve dersane ve civar duvarları zedelenmiş olduğu ve imâretlerinin zâhirde zarar görülemediği ...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 3.

³⁵ - "..... Sultan Murad-ı sâni tâbe serâhu hazretlerinin türbe-i şerifleriyle câmi ve medrese-i münifelerinin bulunduğu mahall kubbe üzerine tesadûf etmiş olmak cihetiyle bihikmetillâhi te'âlâ geçende vuku'bulan zelzelenin süy-i tesiri sâir mahallere nisbetle ehven olmuş olduğundan hamdullâhi te'âlâ yıkılmayub zedelenmiş olduğu ve ebniyye-i hassa hülefasından Hacı Akif Efendi bendeleri ve refikası ve kalfa marifetiyle usul-i keşf ve muayenesi bi'l icrâ ol babda tanzim olunan keşif defteri bu kere leffen hâk-pâyı aliyye-i vekâletpenâhilerine takdim ve icrâ ve imâret-i âmireleriyle zahire anbarının şiddet-i lüzumu cihetiyle bundan akdem tamir olunarak defterinin başkaca takdîm kılınmış idüğüne Bursa Evkaf Müdürü sâbık faziletlü efendileri tarafından ifâde ve bina kılınmış ve kusur-ı tamir iktiza eden makamât-ı âliyye râm ve keşif defterleri dahi der-dest tanzim ve takdîm bulunmuş olduğu....." BOA, İr.-MV, Nr. 14903 ; BOA, BEO, AMKT.MVL, 76/73.

³⁶ - BOA, İr.-MI, Nr. 14903.

yapılmıştır. Bu tarihi eserlerin onarılması ile de günümüze kadar varlıkları devam ettirilebilmiştir.

f) Hüdâvendigâr (I. Murat) Camii, Türbesi ve Medresesi;

Hüdâvendigâr Camii, Sultan I. Murat tarafından 1365 yılında yaptırılmış olup³⁷ 1520, 1563, 1619, 1635 yıllarında çeşitli onarımlar görmüştür³⁸. I. Murat, Şehzade Yakub, Yıldırım'ın büyük oğlu Emir Süleyman ve O'nun oğlu Orhan ile II. Bâyezid'in şenzadelerinden Mehmet'in gömülü oldukları türbe de defalarca tamir edilmiştir³⁹. Türbeyi Yıldırım Bâyezid'in emri ile Molla Fenâri yaptırmıştır. Külliye içinde caminin üst kısmını teşkil eden bir medrese de bulunmaktadır⁴⁰.

Yazılan mazbatada belirtildiği üzere, Sultan Hüdâvendigâr Camii, deprem esnasında çok az zarara uğramış, minaresi şerefesinin üst tarafıyla, türbesinin sağ duvarları yıkılmış, imareti ile diğer yerlerde fazlaca zarar olmamıştır. Bu arada, iç kalede kendilerinin yaptırdıkları ma'bed oldukça hasara uğrarken, minaresi de şerefesine kadar yıkılmıştır⁴¹.

Depremlerden kaynaklanan zarar ve ziyanı belirlemek üzere gelen mühendis ve mimarların hazırlanmış olduğu keşif defterlerinde ise şu bilgiler yer almaktaydı; Sultan I. Murat'ın türbesi hareket-i arzdan ötürü tamamen harap bir duruma gelmiş, ayrıca türbenin tam karşısındaki caminin iç kesiminde bulunan medresenin bazı yay kemerleri ile dershanelerinin kargir kubbelerinin bir bölümü yıkılmıştır. Hasar gören yerlerin tamir edilebilmesi düşüncesiyle keşif defterlerinin hazırlanması için Hacı Akif ile Şemseddin Efendiler ile Mühendishane-i Hümayun hulefâsından Seyit Efendi ve duvarcı başı Dâniş Kalfa görevlendirilmişti.

Bu kişiler tarafından hazırlanan mazbata, Hüdâvendigâr valisi tarafından da tasdik edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Keşif defterleri, Ticaret Nezâreti'nde görüşülmüş ve Sultan I. Murad ile II. Murad türbelerinin tamir masrafları birarada hesaplanmıştır. Buna göre, türbelerin tamirinin 304.000 kuruşa mal olacağı tespit edilmiştir. Tamirat masraflarını vakıflarının karşılayamayacağı, bu nedenle giderlerin Maliye hazinesinden temini ile türbelerin tamirlerine hemen başlanması ayrıca tamiratlarda

³⁷ - *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, s. 129.

³⁸ - B. YALMAN, *Bursa*, İstanbul 1948, s. 172.

³⁹ - B. N. ŞEHSUVAROĞLU, *Yeşil Bursa*, İstanbul 1957, s. 11.

⁴⁰ - *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, s. 129, 133.

⁴¹ - "... Hüdâvendigâr Gâzi hazretlerinin cami-i şerifleri cüz'ice zedelenmiş ve minaresi şerefesinin üst tarafıyla, türbe-i şerifelerinin sağ duvarları münhedim olmuş ve imaret-i âmire ve sâir mahallerinde bazı zarar olduğu ve müşârün ileyh hazretlerinin derûn-ı kal'ada bina buyurdıkları cami-i şehâdet tesmiye olunan ma'bed-i şerifleri ziyadece zedelenmiş ve minaresinin dahi şerefesine kadar münhedim olduğu ..." BOA, *İr.-DH*, Nr. 20363, L. 3. 6 ; BOA, *BEO*, A.MKT.MVL, 76/73.

kullanılacak amele ve malzemenin de Ticaret Nezâreti tarafından tedarik edilerek Bursa'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁴². Keşif defterlerinin hazırlanması ve gereken malzemenin tedarik edilmesi ile cami, türbe ve medresenin tamiratları yapılmıştır.

g) Üftâde Camii;

1855 yılında meydana gelen depremlerde Hızır bin Üftâde Camii'nde çatlaklar meydana gelmiş, minaresi ise şerefesinden üst tarafı ve burç üzerinde bulunan Şeyh Efendi'nin dairesinin de bazı yerleri yıkılmıştır⁴³. Halk tarafından sevilen Üftâde hazretlerine gösterilen saygıdan dolayı cami onarılarak eski haline getirilmiştir.

h) Kaygan Camii ve Hamamı ile Hayrettin Paşa Camii;

1855 yılında Bursa'da çoğu kargir tarzında 125 adet minareli cami ve mescid bulunmakta olup, deprem etkisiyle tamamen harap duruma gelmişlerdir. Bunlar içerisinde yer alan Kaygan Camii ile Tuz Pazarı'nda bulunan Hayreddin Paşa Camii de tamamen, minareleri de şerefelerinden yıkılmıştır⁴⁴. Alınan tedbirler ve hazırlanan keşif defterleri ile bu gibi durumda olan camiler tamir edilerek kullanılır hale getirilmişlerdir.

i) Yıldırım Camii, Türbesi, Bedestân ve Medresesi:

Yıldırım Bayezid tarafından yaptırıldığı için bu adla anılan cami, ilk depremden fazla hasar görmemiş, ancak minaresinin yarısından yukarısı yıkılmıştı. Türbenin kubbesi zararsız halde iken, türbenin suffesinde bulunan iki kubbede çatlaklar oluşmuş, ayrıca imaretin yakınında bulunan medresenin kubbeleri de yıkılmıştır⁴⁵.

İkinci depreme de bazı mahalleri hasara uğrayan Yıldırım Külliyesi'nin tamiri için memur ve mühendislerce keşif defterleri hazırlanarak Dersa'adet'e gönderilmişti. Külliyenin tamirâtı hakkında

⁴² - BOA, İr.-MV, Nr. 14903.

⁴³ - "... Hızır bin Üftâde efendimizin cami-i şerifleri münşakk olup, minaresinin dahi şerefesinden üst tarafı ve burç üzerinde vâki Şeyh Efendi dairesinin bazı mahalleri münhedim olduğu ...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 3, 6.

⁴⁴ - "... Derûn-i şehirde yüz yirmi beş adet minareli cami-i şerif ve mesâcid olup onların ekserisi kârgir bulunduğundan ve Kaygan-zade cami-i şerifi dört kubbe üzerine mebni olarak Tuz Pazarı'nda kâin Hayrettin Paşa câmi-i şerifi ikisi dahi külliye münhedim ve minareleri şerefelerinden münhedim olduğu ...." BOA, İr.-DH, Nr.20363, L.3, 6.

⁴⁵ - "... Sultan Yıldırım hazretlerinin câmi-i şerifleri zâhirde zararsız olup minaresi nısfından münhedim ve türbe-i şeriflerinin suffesi bulunan iki kubbeleri münşakk ve türbe-i şerife kubbesi zararsız ve imâret-i âmireleri civarında bulunan medreselerinin bir tarafında vâki suffe kubbeleri münhedim ...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 3, 6.

Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler sonrasında hazırlanan mazbatada belirtildiği üzere, hasara uğramış yerlerin tamirâtı sağlanmış⁴⁶, böylece bu külliye günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Haklarında kısaca bilgi verilen bu camilerin dışında, Hacılar Camii, Şehâdet Camii, Alaaddin Camii, Hamza Bey Camii İvaz Paşa Camii, Altıparmak Camii, Araplar Camii, Başçı İbrahim Camii, Davutkadı Camii ve Şeyh Konevî Camii belirli ölçülerde hasara uğramış, yapılan tamiratlarla eski haline dönüştürülerek müslümanların ibadetine açılmıştır⁴⁷.

2. Medrese ve Mescitler

a. Medreseler:

Deprem tahribatından etkilenen binalar içinde bazı tarihî medreseler de mevcuttur. Bunlar arasında Ahmet Paşa Medresesi, Vaiziye Medresesi ve İdâdî Mektebi bulunmaktadır. İki medresenin tamir masrafları az olmakla beraber, İdâdî mektebi için hazırlanan keşif defterinde masrafının 36.226 kuruşa ulaşacağı belirtilmiştir⁴⁸.

b. Mescidler

Aynı zamanda evliyalar diyarı olarak bilinen Bursa'da birçok mescid de mevcut olup, çoğu depremler esnasında önemli ölçüde hasara uğramıştır. Akbıyık (Veled-i Harir) Mescidi, Enbiyâ Mescidi, Nakkaş Ali Mescidi, İbn-i Bezzaz (Reyhan) Mescidi ve Hacı Evrenos Mescidi önemli olanlardır. Adı geçen bu mescidler gerekli onarımdan sonra eski canlılığına kuvuşturulmuştur⁴⁹.

3. Hanlar, Hamamlar ve Köprüler

Depremlerde zarar göyerek hasara uğrayan, han, hamam, kaplıca ve köprüler, belgelerde bir bütün olarak ele alınmıştır. Hasar gören bu eserlerin tamirleri için keşif defterleri hazırlanmış, çarşı esnafının da katılımı ve yardımları sayesinde kullanılır hale getirilmişlerdir.

a. Hanlar

Bursa'da bulunan hanlarla ilgili olarak, birinci depremden hemen sonra yazılıp İstanbul'a gönderilen mazbatada Bursa'daki kargir hanlardan Umur Bey vakfından Eski Yeni Han, Karaca Ahmet Paşa vakfından Karacabey Hanı ve Lala Şahin vakfından Demir Hanı'nın ziyadesiyle hasara uğradığı belirtilmişti. Bunlara ilâveten Kayan, Tahtakale ve Mudanya

⁴⁶ - BOA, İr.-MV, Nr. 14722; BOA,BEO, A.MKT.MVL, 74/29.

⁴⁷ - K. BAYKAL, Bursa'da Hacılar Camii, s. 5, 6; Türkiye'de Vakıf Abideleri, s. 11, 12, 19, 20, 42, 74, 97; B. YALMAN, Bursa, s. 13.

⁴⁸ - BOA, İr.-MV, Nr. 15513.

⁴⁹ - Türkiye'de Vakıf Abideleri, s. 10, 58, 138, 211, 243, 318, 331.

Hanlarının da bazı yerlerinin yıkıldığı, ayrıca Harir Hanı, Emir Hanı, Simkeş Hanı, Mahmud Paşa Hanı, Pirinç Hanı ile Geyve Hanı ve diğer hanların bazı yerlerinde çatlaklar oluştuğu belirtilmiştir⁵⁰.

12 Nisan'daki deprem sonrasında çarşının birkaç yerinde yangın çıkmıştı. Havanın da şiddetli rüzgârlı olması sebebiyle, birinci depremde hasara uğrayan cami, mescid, han ve hamamlar ile dükkânların çoğunluğu yıkılmış, sağlam olanlarında ise çatlaklar oluşmuştur. Herkes bu esnada kendi can kaygısında olduğundan ertesi güne kadar yangın söndürülememiştir. Bu suretle yayılan yangın neticesinde Kaygan Çarşısında bulunan ağaççıkların ardından Haffaflar ve Çıkrıkçılar çarşıları ile Yoğurt Hanı veya Bit Pazarı ile Deveciler mevkiine doğru birçok dükkân ve konak yerleri yanmıştır⁵¹.

Bursa Mahalli Meclisi'nde kaleme alınarak Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen mazbatada, Çelebi Sultan Mehmet vakfından Kazzaz Hanı'nın yakınında bulunan İvaz Paşa Hanı'ndaki Demir Kapı mevkiinden Sandıkçılar Çarşısına kadar mevcut olan bezzaz esnafı dükkânlarının üzerindeki kubbelerin depremlerde yıkıldığı belirtilmişti. Ayrıca bu dükkânların tamirâtı vakıflarına ait olmakla beraber, vakıfların bu işin üstesinden gelebileceği anlaşıldığından, yıkıntılar altında bulunan kurşunlar dükkân sahiplerine terk olunarak bu suretle tamiratlarının yapılması öngörülmüştür. Gerek kurşunların çıkarılması işini ve gerekse çarşıların temizlenerek yapılmasını takip etmek üzere esnaftan beş-altı kişiden oluşan bir komisyon kurulduğu izah edilmiştir. Buna ilâveten çarşı esnafının daha

⁵⁰ - "..... Bursa'da kâin kârgir hanlardan Umurbey vakfından Eski Yeni Hanı ve Koca Ahmed Paşa vakfından Karacabey Hanı ve Şahin Lala vakfından Timur Hanı, bunlar ziyadece münhedim olduğu, ma'ada hanlardan Kayan ve Tahtakale ve Mudanya hanlarının dahi bazı mahalleri münhedim olmuş Han-ı Harir ve Emir ve Simkeş ve Mahmud Paşa ve Pirinç ve Geyve ve sâir hanların bazı mahalleri münşakk olduğu haber alınmış....." *BOA, İr.-DH*, Nr. 20363, L. 3, 6.

⁵¹ - "..... mâh-ı hâlin yirmi dördüncü Çarşamba günü Perşembe akşamı saat biri geçerek Bursa'da yine bir şiddetli hareket-i arz vuku' bularak ve akabinde dahi çarşunun birkaç yerinden ateş zuhur ederek ..... ve hava dahi şiddet üzere rüzgârlı bulunmasıyla evvelki harekette nişan vermiş olan cevâmî' ve mesâcid ve han ve hamamlar ile dekâkin ve menâzilin ekserisi münhedim ve harap ve nişan vermeyenlerin dahi bazı mahalleri münşakk ve ateşin emr-ü itfasına eğr-i ikdâm olunmuş ise de bu aralıkta herkes kendi can ve başı kaygusuna düşmüş olmasıyla ferdası güne kadar ateşin önü bir vechile alınamayub Kağyan Çarşısında kâin Ağaççıklar ve oradan yukarı sırasıyla Haffaflar ve Çıkrıkçılar çarşıları ve Yoğurt Hanı veya Bit Pazarı ile Devecilere doğru haylice dekâkin ve menâzil muhterik olmuştur....." *BOA, İr.-MV*, Nr. 14136, Fi 28 Receb sene 1271.

fazla zarara uğramaması için bu mekânların bir an önce tamirlerine başlanması Meclis-i Vâlâ görüşmelerinde karara bağlanmıştır⁵².

Deprem dolayısıyla iki sıra halinde bulunan dükkân ve çarşıların kubbelerinin yıkılması ile bu cadde ve sokaklardaki dükkan sahipleri mağdur duruma düşmüşlerdi. Yıkıntılar çarşı vakıfları tarafından kaldırılmış olmasına rağmen yıkıntı altından çıkarılarak tamirat işlerini yürütmek üzere oluşturulan komisyona teslim edilen 3.008 kıyye (okka) ağırlığındaki kurşun, dükkânların tamir masraflarını karşılamaya yeterli gelmedi. Buna ilâveten kubbeleri tamamen yıkılmış olan Çelebi Sultan Mehmet vakfından Kazzaz Hanı'nın enkazı altından da 3.760 kıyye kurşun çıkarılmış ve Evkaf Müdürü Efendi'ye teslim edilmiştir. Evkaf müdürü Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı mazbatasında, deprem esnasında meydana gelen taş enkazın kaldırılmasına kurşunların kâfi gelemeyeceğini, dükkânların tamir edilebilmesi için dükkân sahiplerinden yardım alınmasına izin verilmesini istemiştir⁵³. Yapılan tetkik, inceleme ve esnafın da yardımlarıyla hasara uğrayan dükkânlar tamir edilerek esnafın hizmetine sunulmuş, böylece esnafın mağduriyeti giderilmiştir.

b. Hamamlar

1855 depremlerinin şiddetinden Bursa'da bulunan birçok hamam ve kaplıcanın suları kesilmiş veya bir çoğunun ısı dereceleri değişmiştir. Bunlardan Çekirge semtinde bulunan Çekirge Kaplıcalarının suyu kesilmişse de yapılan çalışma ile eski haline getirilmiştir⁵⁴. Yeni Kaplıca , Eski Kaplıca ve Kara Mustafa Paşa Kaplıca ve Hamamı da hasara uğramış, ancak sonradan yapılan tamiratlarla kullanılır hale getirilerek halkın hizmetine sunulmuştur⁵⁵.

⁵² - "Bursa Meclis-i Kebîrinin Meclis-i Vâlâ'ya ita buyurulan bir kıta mazbatası meâlinde Çelebi Sultan Mehmet Han tâbe serahu hazretleri evkaf-ı şerîfesi musakkafatından Kazzazhâne tabir olunan çarşı üzerinde bulunan ve İvaz Paşa musakkafatından Demür Kapu nâm mahalden Sandukçılar Çarşusu boğazına kadar mevcut olarak bezzaz esnafı dükkanları üzerinde olan kubbeler zelzelede münhedim ve harab olmuş ve bunların inşa ve tecdîdi vakıfları cânibine ait ise de heyet-i kadîmesi vechile inşası müşkülce bulunmuş olduğundan ve mezkûr kubbeler üzerinde mebsut olub yıkıntı altından çıkarılan ve daha çıkması me'mûl bulunan kurşunlar taraflara terk olduğu halde .....zıkr olunan kurşunların esnaf-ı merkûmeye terkiyle mezkûr çarşıların tathîr ve tesvîyesine ruhsat verildiği ve ol babda esnaf-ı merkûme mu'te-berânından beş altı kişiden mürekkeb bir komisyon tertib olunarak....." BOA, İr.-MV, Nr. 14694.

⁵³ - BOA, İr.-MV, Nr. 14694.

⁵⁴ - S. ATAMAN, *Çekirge Kaplıcaları*, Bursa 1938, s. 4.

⁵⁵ - Atilla TUNA, *Bursa Yeni Kaplıca*, İstanbul 1987, s. 29,30,31; M. ATAŞ, *Tarih ve Tabiat Şehri Bursa*, İstanbul 1948, s. 23; İhsan ÜZER, *Bugünkü Bursa Sıcak Suları*, Bursa 1945, s. 18.

c. Köprüler

Bursa'nın tam ortasından geçen Gökdere nehri üzerinde bulunan Setbaşı, Irgandı ve Boyacıkuşu adı ile bilinen üç tane kargir köprü, depremler esnasında önemli ölçüde hasara uğramıştı. Nitekim, Bursa Mahalli Meclisi'nce hazırlanan mazbatada, Gökdere nehri üzerindeki Setbaşı, Irgandı ve Boyacıkuşu adlı kargir köprülerin önemli ölçüde hasar gördüğü belirtilmiştir⁵⁶. Setbaşı köprüsünün yıkılması ile, bilhassa Ermenilerin Gökdere'nin bir tarafından diğer tarafına geçmesi imkânsız hale gelmişti. Irgandı Köprüsü'nün bânisinin Sultan I. Murat olduğunu belirten Cevdet Paşa da, birinci deprem için tuttuğu kayıtlarda, bu depremde Irganlı köprüsünün bazı yerlerinin hasara uğradığını, ayrıca Subaşı Köprüsü'nde de geçişe mani olacak kadar tahribat meydana geldiğini kaydetmiştir. 12 Nisan'daki ikinci depremle alakalı olarak ise; " ... dörtyüz elli seneden beri kaim ve metânet ile meşhur olan Subaşı ve Urganlı köprüleri kâmilten yıkılmış, Gökdere suyu vakt-i feyezânında Keşiş Dağı'ndan yirmi-otuz kıyyelik kayaları sürükleyerek getirip bu köprülere çarpar olduğu halde bu kadar yüzyıllardan beri bir yerleri sakatlanmamış iken iki dakika zarfında bu köprülerin bütün bütün münhedim oluvermelerinden zelzelenin derece-i şiddeti istidlâl olunabilir ..."⁵⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Köprülerin yeniden inşası için hazırlanan keşif defterleri üzerine çeşitli tedbirler alınarak köprülerin yapımına başlanmıştır. Ayrıca yıkık durumdaki kargir arasta tamamen kaldırılarak yerine ahşap dükkanlardan oluşan üstü açık bir çarşı yapılmıştır. Nitekim Bursa'ya ait 1278/1861 tarihli ve bir şehir planı mahiyetinde çizilmiş haritada köprü'nün bu yeni hali tesbit edilebilmektedir⁵⁸.

⁵⁶ - "..... vasat-ı şehirden câri Gökdere nehri üzerinde vâki Sed başı ve Irgandı ve Boyacı Kulu nam-ı kâgir köprülerinin münşakk olduğu haber alınmış olduğu ...."
BOA, İr.-DH, Nr. 20363. L. 3,6 ; BOA, BEO, A.MKT.MVL, 87/179.

⁵⁷ - Cevdet PAŞA, *Tezâkir* 1-12, s. 34.

⁵⁸ - Yılmaz ÖNGE, "The Original Architecture of Irgandı Bridge in Bursa", *Fifth International Congress of Turkish Art*, Budapest 1978, s. 697.

4. Cadde ve Sokakların Açılması

Depremler sırasında hasara uğrayan ve yıkılan birçok bina ve dükkânın enkazı, cadde ve sokakları kapamış olduğundan, cadde ve sokaklardan gidiş-gelişler yapılamaz hale gelmişti. Bunun dışında, bu sokaklarda bulunan binaların bir bölümü de tamamen yıkılmayıp, herhangi ufak bir sarsıntıda çökme tehlikesi arzlemektedir. Halkın kendi gayretleri ve dışarıdan getirilen amelelerin de yardımları sonucu bir bölümü açılabilen bu sokaklardan günün muhtelif saatlerinde çarşı ve pazar ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok kadın ve çocuk geçmekteydi. Her an yıkılma tehlikesi bulunan binalar, insanların üzerine düşebilirdi. Böylesine tehlikeli bir durumu ortadan kaldırmak için bu binaların bir an önce yıkılarak sokakların açılması gerekmektedir. Bu maksatla belirlenen keşif bedeli, Bursa Mahalli Meclisi tutanaklarında 20-25.000 kuruş olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

Birçok binanın tahrip ya da tamamen yıkılmasına sebep olan depremler, Bursa'nın su ihtiyacını karşılayan yolların da yıkılarak kullanılmaz hale gelmesi ve suların da kesilmesi neticesini doğurmuştur⁶⁰. İki deprem sonrasında yıkıntılar dolayısıyla kapanan yolların açılması ve su yollarının da kullanılabilir hale getirilmesi için Bursa'da bulunan Mithat Efendi İstanbul'a bir tezkire yazarak yardım istemiştir. Yapılan müzakerede, Bursa'ya derhal 300 kadar amelenin gönderilmesi ve Çelebi Muhtar Efendi'nin emrinde yapılacak çalışmalarla kapalı sokakların temizlenmesi ve yıkılmaya yüz tutmuş binaların da yıkılarak sağlam bir şekilde yeniden yapılması kararlaştırılmıştır. Alınan tedbirler ve yapılan çalışma ile cadde ve sokaklar enkazdan temizlenmiştir⁶¹. Böylece, ulaşım zorluğu çeken halkın bu sıkıntıları giderilerek rahat bir şekilde ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmıştır.

⁵⁹ - "Bursa'da vuku bulan zelzeleden münhedim olan ebniye ve duvar yıkıntıları bütün bütün sokakları mesdûd ve mu'attal edüp eğerçi pek ma'mûr olan ve elzem bulunan bazı sokaklar şöylece açtırılmış ise de çoğu kapalı kalıp bu mahzur ile beraber pek çok bina ve duvarlar ve bazı saçak gibi şeyler zedelenerek mâil-i inhidâm olduğu ve arasına bir taraftan yıkılmakda olduğu cihetle tedârik-i levâzımât-ı beytiyye ve tesviye-i umûr-i zarûriyyesi için çarşı ve pazara çıkmağa mecbur olan ahâli ve fukara ve bir takım nisvân ve sibyan tehlike ve meşakkatlara düçar olarak orada bazı mertebe sakatlık dahi zuhura gelmekte ..... bunların taraf-ı hükümetten tesviyesi takdirinde bir yirmi nihayet yirmi beş bin gurus masrafla husûle geleceği tahmin kılındığına mebnî ..... iktizâ eden sokakların açılması ....." *BOA, İr.-MV, Nr. 14251*

⁶⁰ - "..... hikmet-i hüdü bu sırada Bursa'ya câri miyahın yolları hareket-i arzla yıkılıp cümlesi kesilmiş olmasıyla ....." *BOA, İr. MV, Nr. 14136.*

⁶¹ - *BOA, İr. MV, Nr. 14251.*

II. BÖLÜM

DEPREM FELAKETZEDELERİNİN MAĞDURİYETİNİN GİDERİLMESİ

I. DEPREMLERDEN SONRA HALKIN DURUMU VE İNSAN ZAYIATI

1855 yılı içerisinde 2 Mart ve 12 Nisan tarihlerinde meydana gelen iki büyük deprem ve bunları takip eden günlerdeki küçük sarsıntılar halkı büyük bir panik içerisine sokmuştu. Depremler esnasında binaların yıkılması, şehrin bazı yerlerinde yangın çıkması, bir taraftan da yağmurun şiddetlice yağması heyecan ve paniği korkuya dönüştürmüştür. Üstelik sarsıntıların uzun süre devam etmesi ve ayrıca depremlerin bundan önceki olaylardan daha dehşetli olması nedeniyle hasara uğrayan yerlerin tespitine de cesaret edilememişti. Bu arada enkaz altında kalan insanların feryadı ortalığı çınlatmakta, bazıları canlı bazıları ise ölü olarak çıkarılmakta idi. Buna ilâveten hasarın derece ve miktarını etraflıca açıklayan mazbatanın İstanbul'a depremden ancak 9-10 gün sonra ulaşması, yardım çalışmalarının gecikmeli başlamasına sebep olmuştu.

Depremler sadece şehir merkezinde değil, bazı kaza ve köylerde de etkisini göstermiş ve zarara sebep olmuştur. Mudanya kazasında hayli telefât olmuş, Kirmasti kazasında ise depremin şiddetinden yerlerde çatlaklar oluşarak sular fişkırmış ve birçok bina yıkılmıştır. Bursa köylerinden Amrut, Balat-ı Yunus, Feltik ve Soğanlı'da, Kete nahiyesi köylerinden Akçalar, Hasanağa, Dalkırı, Gürgek, Tahtalı, Kayapa, Demirci, Fatra ve Doğancı da depremden zarar gören yerler olmuştur⁶².

Daha önce izah edildiği üzere, deprem dolayısıyla birçok tarihî binanın yanısıra, ev ve dükkân ve camiler de yıkılmış, bir kısmı da yıkılmamakla beraber kullanılmaz hale gelmişti. Bu yıkılmaya yüz tutmuş mekânlara da kimse girmeye cesaret edemiyordu. Bundan dolayı bazı âcîl tedbirler alınmıştır. Bu cümleden olarak, halkın cuma namazlarını kılabilmesi için Yıldırım Camii meydanında hatip vekili İbrahim Efendi, Yeşil Camii meydanında hatip Nimet Efendi, Muradiye Camii meydanında hafız Kâmil Efendi ve Pişkârbaşı mevkiinde hafız Rıza Efendi ile şehir meydanındaki Veled-i Ceyb Camii'nde Bahaddin Efendi'nin vaaz ve namaz kıldırımlarına müsaade edilmiştir. Ayrıca bu vesile ile hâtiplerin halkı sükunete davet etmeleri ve bundan sonra yapılacak olan işlere halkın iştirakinin sağlanmasına yardımcı olmaları da istenmişti. Bu hâtiplerin

⁶² - BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 2.

gayreti neticesinde halkın sükunetinin yanısıra, başlatılan imar faaliyetlerine de katılmaları sağlanmıştır⁶³.

İlk deprem sonrasında kaleme alınan mazbatada, gerek şehir içindeki gerekse kazalardaki vukuât ve telefât ile halkın durumu hakkında bilgi verilmiştir. Sarsıntılar veya yıkım dolayısıyla evlerine giremeyen halk, çadır veya çerke de tedarik edemeyip çoluk-çocuğuyla açıkta kaldıkları gibi⁶⁴, tekke ve zaviyelerde eğitim-öğretim işlerini görmekte olan öğrenci ve öğretmenler de kırk adet tekkenin harap ve yanması dolayısıyla tekkelerin bağ ve bahçelerinde barınmaktaydılar⁶⁵. Üstelik, korkudan dışarıda barınmaya çalışan bu insanlar, bağ ve bahçelerde yaptıkları bez çadırlarda kalmaya çalışırken, bu kez de devamlı yağın yağmurdan muzdarip olmuşlardı. 12 Nisandaki ikinci depremde hasar gören yerler dışında, 100'ü aşkın insan da hayatını kaybetmişti. Bursa halkının durumunu bildirmek ve İstanbul'dan gereken yardımların tedarik edilmesini görüşmek üzere Dersa'adet'e giden Tahir Ağa, halkın içinde bulunduğu zor şartları kendisi de izah etmişti. Tahir Ağa halkın gerçekten mağdur durumda olduğunu, Gemlik taraflarına göçlerin başladığını ve halkın yerlerinden ayrılmaması için ne gerekiyorsa bir an önce yapılması lüzumunu belirtmişti⁶⁶.

Kısacası halk, depremler dolayısıyla âciz duruma düşmüştü. Bu durumu düzeltmek için devlet halk ile el ele vererek büyük bir gayret içerisine girmiş, zor şartlarla karşılaşan ahâlinin durumunun düzeltilmesi yoluna gidilmişti. Durumu yerinde görmek ve alınacak tedbirleri belirlemek için Bursa'ya memurlar gönderilmişti. Bu memurlar hem halkın durumunu belirliyor hem de hasar gören yerleri tespitte çalışıyorlardı. Bu faaliyetler esnasında müslim ve gayrimüslim arasında hiçbir ayırım gözetilmemişti⁶⁷.

⁶³ - "..... ber-vech-i bâlâ cami-i şeriflerin zararsız olanlarına dahi kargir olduğu ve sakatlanmış bulunduğu cihetle girilmeğe cesaret olunamadığından ahâli-i belde edâ-yı salat-ı cum'a için Sultan Yıldırım Cami-i şerifi meydanında hatip vekili İbrahim Efendi ve Çelebi Sultan Mehmet Han Cami-i şerifi meydanında hatip Nimet Efendi ve Murad-ı Sâni Hazretleri Cami-i şerifi meydanında hafız Kâmil Efendi ve Pişkâr-başı nam sahrada hafız Rıza Efendi ve vasat-ı şehirde Veled-i ceyb mahallesi cami-i şerifi ittisâlinde kâin Bahaddin Efendi'nin mutasarıf olduğu hadîka derûnunda dahi muvakkaten sahîbi izniyle muteber ve vaz'ına ruhsat ve müsâade-i âliye-i cenâb-ı padişahunun erzân ve şâyân buyurulması .... ol vechile mahall-i mezkûrda edâ-yı fariza-yı salât ile duâ-yı vâcibü'l-edâ cema'at-ı kesire ile kemâl-ı husus üzere ifâ ..." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L.3, 6.

⁶⁴ - "..... Bursa ahâlisi çerge ve çadırlarda ve açık mahallerde iskân etmekte bulunmuştu....." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L.2.

⁶⁵ - ".... harab ve muhterik olmuş olan 40 adet tekkenin ..... fukarâ-yı dervişân bağ ve avlularda çadırlar ile iskân ve ikamet etmekte ....." BOA, İr.-DH, Nr. 23299.

⁶⁶ - BOA, İr.-MV, Nr. 14136.

⁶⁷ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251 ; BOA, BEO, A. AMD, 54/79.

Açık arazide yaşamak zorunda kalan halkın, biraz daha iyi şartlara kavuşturulması için ilk tedbir olarak, beşyüz kadar çadır dağıtılmış ise de, açıkta kalanların çokluğu sebebiyle yeterli olmamıştır. Çadırların dağıtımında müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın, öncelikle yaşlı ve muhtaç kadınlar ile gayrimüslimlerin açıkta kalmış hamile kadınlarına verilmesine dikkat gösterilmiştir⁶⁸.

Bursa'da vuku' bulan bu zelzelelerden sadece şehir halkı değil, Bursa civarında ipek böcekçiliği ve ziraatle uğraşan ahâli de zarar görmüştü. İpek böceği mahsulü yapanların böcek besledikleri hane ve yerler ile kullandıkları araç-gereçleri harap ve ziyan olmuştu. 1855 yılı mahsulâtı fazlaca olmasına rağmen halkın elinde imkân kalmadığından bu ürünleri toplama gücü de oldukça azalmıştı. Bu vaziyetin ortadan kaldırılması hem halkın durumunun bir nebze olsun düzeltilmesini hem de hazineye verilecek vergilerin tam ve zamanında ödenmesini sağlayacaktı. Bu sayede hazine de önemli bir gelirinden mahrum kalmayacaktı. Bu durumun farkına varan yetkililer, hemen harekete geçerek gerekli tedbirleri almak suretiyle halkın isteklerinin karşılanmasını sağlamışlardır⁶⁹. Bu konudaki faaliyetler, yardımlar bahsinde geniş olarak ele alınacağından burada bu kadar açıklama ile yetinilmiştir.

Meclis-i Vâlâ tarafından görevlendirilen Meclis-i Vâlâ ikinci katibi Mithat Efendi, Bursa'daki durumu yerinde görüp incelemelerde bulunmak üzere bölgeye gönderilmişti. Mevcut durum hakkında İstanbul'a yazdığı mazbatalarla bilgi veren Mithat Efendi, ikinci depremden sonra birçok hasar meydana geldiğini, mal ve nüfusun telef olduğunu, depremin arkasından çıkan yangın ve ardı arkası kesilmeyen ufak sarsıntıların halkı perişan bir hale soktuğunu, bu duruma düşen halkın ne yapacağını şaşırıldığını belirtmişti. Mithat Efendi ayrıca halkın bu muzdarip durumdan kurtarılması için yardıma muhtaç olduğunu, yardım yapılmaz ise halkın bir kez daha hasarzedeye olacağını ve bu yılın mahsulü bereketli ise de harmanlardan kaldırılamayacağını bildirerek tedbir alınmasını tavsiye etmişti⁷⁰. Bunun üzerine harekete geçen ilgili makamlar, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak yapılması gereken yardımları ulaştırmakta tereddüt göstermemişlerdir.

İki şiddetli deprem esnasında birçok binanın yıkılması yanında, epeyce insan zayıyatı da meydana gelmiştir.

⁶⁸ - "..... bil-müzâkere tensib olunarak hemen icrâ-yı iktizâsına teşebbüs olunmuş ve bir de ihsan buyurulan beş yüz adet miktarı çadırın 'aceze-i ahâleden bi-mekân olanlara taksim ve tevzî' olunmuş ise de kesret-i nüfus cihetiyle daha bir hayli 'aceze-i nisvân açıkta ve yaş yağmur altında kalarak dûçar-ı sefâlet oldukları ..... o misillü 'aceze-i nisvânı ve hususuyla İslâm ve milî-i selâseden açıkta kalan bir takım hamile kadınlara verilerek ...." BOA, İr.-MV, Nr, 14251.

⁶⁹ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

⁷⁰ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

Deprem esnasında büyük bir kaya parçası, Karaođlanođlu Anastas'ın Rum mahallesinde kale burcu altında bulunan ipek fabrikası üstüne düşerek kendisi ve ailesi ile iki oğlunun yanısıra, 30 kadar işçi kızın ölümüne sebebiyet vermiştir⁷¹. Birinci depremden sonra 300'e yakın kadın ve erkeğin vefat ettiği mazbatada belirtilirken⁷², Cevdet Paşa, 30 kadar ev ve 1-2 dükkânın yanarak harap olduğunu ve bu sırada da bir hayli insanın öldüğünü yazmaktadır⁷³. Bir başka eserde, 300 insanın öldüğü belirtilirken⁷⁴, Türkiye Ansiklopedisi'nde 700 kişinin öldüğü kayıtlıdır⁷⁵. Daha fazla can kaybının olduğu ikinci depremde, ölenlerin sayısı ise 1.300 olarak verilmektedir⁷⁶. Ermenice yazma eserde, deprem ve sonrasında çıkan yangınla 3.000 kadar evin yok olduğu, harabelerin altından 2.000'den fazla insanın ölü olarak çıkarıldığı, yerle bir olan Terecik Köyü'nde 48 kişinin öldüğü, zarar-zıyanın ise 100.000 kese altın olarak tahmin edildiği yazılmaktadır⁷⁷.

II- MAĞDURİYETLERİN GİDERİLMESİ İÇİN YAPILAN YARDIMLAR

A- MÜSLÜMAN HALKA YAPILAN YARDIMLAR

Depremlerden sonra Bursa'nın durumunu bildiren mazbatanın 9-10 gün sonra Babîali'ye ulaşması nedeniyle İstanbul depremden geç haberdar olmuştu. Bu durumun başlıca nedeni, sarsıntıların arkasının kesilmemesi nedeniyle depremden zayıt gören yerlerin tesbitine cesaret edilememesi idi. Nitekim Cevdet Paşa, 2 Marttaki birinci depremden 10 gün sonra Bursa eşrafının ileri gelenlerinden Tahir Ağa'nın İstanbul'a gelmesi ile durumdan haberdar olduklarını belirtir. Paşa ayrıca, bu 9-10 gün içerisinde İstanbul'dan önce olayı haber alan ve Bursa'ya iki gemi dolusu ekmek götüren İngilizlerden utanır olduklarını da kaydetmektedir⁷⁸. Bu suretle gecikmeli de olsa depremden haberdar olununca, alel acele Bursa'ya gönderilen memurlar

⁷¹ - BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 1, 2.

⁷² - " .... işbu hareket-i evvelide zükür ve inâsdan takriben üçyüze karib cân üftâde-i hâle-i telef olduğu ...." BOA, İr.-DH, Nr. 20363, L. 2.

⁷³ - Cevdet PAŞA, Tezâkir, 1-12, s. 33.

⁷⁴ - K. ERGİN, U.GÜÇLÜ, Z. US, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu*, s. 465.

⁷⁵ - *Türkiye Ansiklopedisi*, VI, Ankara 1958, s. 275.

⁷⁶ - K. ERGİN, U. GÜÇLÜ, Z.US, a.g.e, s. 465.

⁷⁷ - Vahram Başpiskopos MANGUNİ'nin hazırlamış olduğu Başpatrik IV. Kevork KERESTECİYAN'ın (1812-1882) çok mufassal yazma biyografisinde, Keresteciyan'ın o sıralarda Bursa murahasalığında bulunmasından dolayı eserinin 23. faslı 1855 Bursa depremine ayrılmış ve deprem hakkında çok önemli bilgiler verilmiştir. Bu kısım için bk. Kevork PAMUKCİYAN. "Ermenice Yazma Bir Kaynađa Göre: Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1968, VI, sayı 31, s. 21-27.

⁷⁸ - Cevdet PAŞA, a.g.e, s. 35.

gerekli araştırma ve incelemeler yapmışlardır. Bu amaçla ilk olarak Mithat Efendi Bursa'ya gönderilmiştir.

Mithat Efendi'nin Bursa'ya hareketinden önce, Bursa'nın ileri gelenlerinden hali vakti yerinde olan bazı kişiler, kendi aralarında topladıkları 41.000 kuruşu, öncelikle eşleri askerde olan veyahud vefât eden kadınlar ile Yahudilerin fakir olanlarına dağıtmışlardı⁷⁹. Böylece az da olsa zor durumdaki halkın derdine çare bulunmaya çalışılmıştır.

Öte yandan, İstanbul'dan acil olarak istenen 300.000 kuruş akçe ve 500 adet çadır, Mithat Efendi ile Bursa'ya gönderilmişti. Mithat Efendi Bursa'ya varır varmaz getirmiş olduğu yardımları ihtiyaç sahiplerine hemen dağıtmıştı. Bu yardımlar bir nebze de olsa halkı ferahlatmıştı. Bununla beraber Mithat Efendi zarar gören ve açıkta kalanların çokluğu nedeniyle çadırlar ile akçenin ihtiyacı karşılayamadığını Dersa'adet'e yazarak yeni yardım gönderilmesini istemişti. Lâkin yeni istenen akçe ve çadırların gelmesinin uzun zaman alacağını göz önünde tutan Mithat Efendi, açıkta ve perişan bir halde olan halkın bu perişanlığının bir an önce giderilmesini sağlamak amacıyla, çadırlar gelene kadar Bursa'da Amerikan bezinden ve en az içinde on kişinin barınabileceği 100 adet çadırın yaptırılmasını düşündüğünü ilâve ettiği tezkiresinde, 18.000 kuruş tutan bu çadırların masrafının, hazine tarafından karşılanması suretiyle bir an önce yağmur altında kalan halkın zor durumdan kurtarılmasının mümkün olacağını ifade etmişti⁸⁰.

Mithat Efendi'nin Bursa'ya gönderilmesinden sonra Tanzimat Meclisi'nde, Bursa'ya yapılacak yardım çalışmalarıyla ilgilenmek üzere bir komisyon kurulmuştu. Hiç vakit kaybetmeden çalışmalarına başlayan komisyon hemen bazı kararlar almıştı. Alınan kararların ilki, yardıma muhtaç ahâlinin çok fazla olması nedeniyle herkese hemen yardım yapılmasının, devletin içinde bulunduğu zor durum nedeniyle imkansız olması dolayısıyla, yardıma en fazla ihtiyacı olan ziraat ve sanatla uğraşanlara verilmesi idi. Bu kişilere verilmek üzere hazineden 3.000 kese akçe istenmiş, ancak bu miktarı karşılamaya hazinenin gücü kâfi gelmediğinden, parayı tedarik etmek için çare olarak borçlanma usulü düşünülmüştür. Bu düşüncenin ışığı altında, komisyonun aldığı karar gereğince, Bursa'da bulunan bazı sarraflardan 3.000 kese akçe borç alınarak hazineye devredilmesi uygun görülmüştür. Bu karardan sonra yardım

⁷⁹ - "..... hasar-dide-i ahâliye ittisam taraflarından i'âne olarak der-âmed ve i'tâ olunmuş olan kırk bir bin verilmek üzere bazı zevât-ı kirâm-ı mürüvvet-i bu kadar kuruşun zevcleri ordu-yı hümayunda bulunan veyahud vefât eden 'aceze-i nisvân ile yahudi milleti fukarasına tevzi' ve taksimi tensib olarak ...." BOA, İr.-DH, Nr. 21778, L.1.2 ; BOA, BEO, A. AMD, 70/66.

⁸⁰ - BOA, İr.-DH, Nr. 20930, L.1 ; BOA, BEO, A.MKT.UM, 191/100 ; BOA, BEO, A.AMD, 65/43.

yapılacaklarda aranan şartlar tespit edilerek, şartlara uygun olanlara faizsiz yardım yapılması da kararlaştırılmıştı. Yardımların geri ödeme şekli de alınan kararlarda yer almıştı. Buna göre; alınan borcun üçte biri her senenin sonunda geri ödenecek, böylece borcun üç yıl içerisinde geri ödemesi sağlanacaktı. Ayrıca borç verecek sarrafların, doğrudan devletle muhatap olacakları belirtilerek paraları güvence altına alınmıştı⁸¹.

Bursa Mahalli Meclisi aldığı bir kararla, beşi müslüman ahâlden olmak üzere, Rum ve Ermeni kocabaşlarından da birer kişinin katılımıyla oluşturulacak bir komisyonun kurulmasını uygun görmüştü. Kurulacak bu komisyon, yardıma muhtaç olanları belirleyerek her biri için ayrı ayrı defter tutmakla görevlendirilmişti.

Sarraflarla yapılan görüşmelerin olumlu geçmesi üzerine, komisyon üyeleri, tafsilâtlı defterler hazırlayarak her sarrafın verdiği borç miktarı ile ismini bu defterlere kaydetmişlerdi. Borç veren sarraflar ve isimleri şöyleydi⁸²;

Hüdâverdi oğlu Hoca Abraham	200.000 kuruş
Mısır sarrafı Hoca Gazef	200.000 “
Tıngıroğlu Hoca Ohannes	150.000 “
Hoca Maksut	100.000 “
Pişmişoğlu Hoca Nişan	125.000 “
Kaplıcıoğlu Hoca Vihan	100.000 “
Mısırlıoğlu Hoca Pedros	100.000 “
Horasancı oğlu Hoca Pedros	75.000 “
Bahçivanogulları	75.000 “
Gözekçi Hanlıoğlu Mıgırdıç	75.000 “
Damatoğulları	50.000 “
Zenbeoğlu	60.000 “
Yazıcıoğlu Hoca Ohannes	50.000 “
Misak oğlu Hoca Agopcan	50.000 “
Alaca oğlu Hoca Gözet	30.000 “
Mumcuoğlu	30.000 “
Oslakoğlu	30.000 “
Toplam	1.500.000 kuruş

⁸¹ - “ ... iktizâ eden sarraflara beyân ve tekâlif olundukta ol miktar akçenin ifâsına muvafakale fakat meblâğ-ı mezbûr doğrudan doğruya ahâliye olmayarak hazîne-i celîleye ikraz olunmak ve tayin olunacak tekasitün de verilemediği halde alacak sahibi olan sarrafların hazinece borçlarına mahsûb için yerlerine suret verilmek üzere meşruiyyetini eylemeleriyle .....” *BOA, İr.-DH, Nr. 20930, L.1.*

⁸² - *BOA, İr.-DH, Nr. 20930, L.4.*

Böylece komisyonun hazırlamış olduğu defterler ile sarraftan 1.500.000 kuruş akçe temin edilmiştir⁸³. Bu akçeler öncelik sırası ziraat ve sanatla uğraşanlar olmak üzere depremden zarar gören halka verilmek gayesiyle Bursa Mal Sandığında toplanmıştır. Dağıtım sırasında halkta aranan bazı şartlar ise şu şekilde sıralanmıştır:

1- Toplanmış olan 3.000 kese akçe sadece Bursa şehriyle Mihaliç ve Kirmasti kazaları ve Kete nahiyesiyle bu yerlere bağlı köylerde depremden zarar gören ziraat ve sanatla uğraşanlara verilecekti. 1855 yılının Haziran ayından itibaren her yıl sonunda faizsiz olarak borcun üçte biri geri alınacak ve üç sene sonunda borçların geri ödenmesi tamamlanacaktı.

2- Borç almak isteyen kişinin, rehin ve kefil göstermesi mecburidir.

3- Paranın borç verilmesi ve geri alınmasını takip etmekten, Bursa Mahalli Meclisi'nce oluşturulan yedi kişilik heyet sorumludur. Heyet Bursa Maliye Dairesi'nin kurmuş olduğu sandığa nezaret etmek üzere Bursa Mahalli Meclisi üyesi beş kişiyle Rum ve Ermeni topluluklarından birer kocabaşın iştirakiyle oluşturulmuştu. Bu heyetin diğer görevleri ise şu şekilde belirlenmişti; Heyet üyeleri ziraat ve sanatla uğraşan ve yardıma muhtaç olanların sınıf sınıf defterlerini tutacak, ayrıca her birinin durumunu, ihtiyaç derecesini, alet ve edevatlarını yenilemeye gücü bulunmayanların kaç kişi olduğunu da ayrı ayrı tespit edecekti. Bu tespitler yapıldıktan sonra her bir muhtaç kişiye verilecek yardım miktarı kararlaştırılacaktı. Yardım alacakların rehin vermek ya da kefil göstermek koşuluyla her birinin isimleri, alacakları akçe miktarları, taksitleri ve gösterecekleri rehin ve kefilleri de yazılarak yapılacak senetler, borç verilen kimseye ve kefiline de mühürlenilerek heyet tarafından da onaylandıktan sonra Mal sandığında saklanacaktı. Bu işlemler yapıldıktan sonra kefillerin de hazır bulunduğu halde sahiplerine borç paralar verilecek, bu iş bittikten sonra ise yapılan defterin bir sureti Babiâli'ye gönderilecekti.

4- Borç para alacak kişilerin alacakları akçe miktarına göre eşya, emlâk ya da arazisini, bunlardan biri olmasa güvenilir birini kefil göstermesi şart olduğu için durumları bu şartlara uymayanlara borç verilmeyecekti.

5- Verilen borcun üçte biri, yıl sonunda heyet tarafından alınıp yerine bir ilm ü haber verilecekti. Üç sene sonra borç para tamamen geri alındığında ilm ü haberler geri alınarak yapılan senetler sahiplerine iade edilecekti.

Bursa ve çevresinde bulunan birçok yardıma muhtaç kimse, yukarıdaki şartlara sahip olmadığından borç alamamak tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Çünkü mağdur durumda olan çoğu kişinin rehin ve kefil göstermeye güç ve imkânları yoktu⁸⁴.

⁸³ - Bu dönemde bir kese akçenin 500 kuruşa tekabül ettiği, bu ifadelerden anlaşılmaktadır.

⁸⁴ - *BOA, İr.-DH*, Nr. 20930, L.1.2.3.4.

Böylesine zor durumda olanların borç paradan istifadelerini sağlamak üzere uzun uzun durum değerlendirmesi yapılarak bir karara varılmaya çalışılmıştı. Lâkin kişilerin imdadına, Bursa ve civarında o yıl mahsulâtın bir hayli bereketli olması vesilesiyle depoların zahire ile dolup taşması yetmişti. Bu sayede ziraatle uğraşan birçok kimse bu ürünlerini satıp borçlanmadan gerekli alet ve edevâtını tedarik etmeye muvaffak olmuştu. Bu olumlu gelişmeler üzerine sarraplardan toplanmış olan 3.000 kese akçenin ahâliye borç olarak dağıtılmayıp hazineye iadesine karar verildi⁸⁵.

1855 depremlerinde hasar gören ahâliye yapılan yardımlardan biri de evleri yıkılanlara gerekli malzemenin tedarik edilmesi idi. Bu konuda hasarзде halk ile Bursa'ya gönderilen memurların hazırladıkları mazbatalardaki istekler doğrultusunda kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştır. Evleri hasara uğrayan halkın en fazla ihtiyaç duyduğu başlıca malzeme kereste idi. O dönemde Gönen ve Manyas dağlarından bu kerestelerin sağlanması çok kolay olabilirdi. Fakat bu ormanlık alanların büyük bir bölümü tersaneye aitti. Bu nedenle, ormanlık alanlardan kereste olarak kullanmak için de olsa, ağaç kesmek kesinlikle yasaktı. Bunun yanında Bursa'ya yakın çevreden gönderilen keresteler de yeterli olmadığından kereste sıkıntısı çekilmekte idi. Bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak amacıyla geçici de olsa bazı tedbirler alma yoluna gidilmişti. Özellikle ipek böceği besleyerek geçimini sağlayanların durumlarının bir an önce düzeltilmesi yoluna gidildi. Bu amaç doğrultusunda Yarhisar, İnegöl ve Pazarcık kazaları civarında bulunan Ahu dağlarından, Tersâne-i Âmire'nin de izni alınarak geçici bir zaman için kereste kesilmesi, bu sayede de kereste ihtiyacının karşılanması münasip görülmüştü. Bahriye Meclisi'nin bir toplantısında bu konu görüşülmüş, elde edilecek kerestenin gemi yapımında kullanılamıyacak ağaçlardan temin edilmesi ve kesinlikle kereste tüccarlarının ağaç kesmelerine izin verilmemesi kararı alınarak, bu sayede halkın kereste ihtiyacının giderilmesi ile sıkıntılarının ortadan kaldırılması sağlanmıştır⁸⁶.

Depremin İstanbul'da haber alınması ve Mithat Efendi'nin bir miktar yardım ile bölgeye gönderilmesinden sonra olayı etraflıca araştırmak üzere bir komisyon kurularak Bursa'ya gönderilmişti. Bu komisyonun başına da Ebniye muavini İsmail Efendi getirilmiş, ayrıca Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından bir memur ile beraber birkaç tane de mühendis görevlendirilmişti. Komisyon üyeleri Bursa'da yapılması gereken işlerin keşfine bakacaklardı. Bu komisyon ile beraber 500 kişilik bir marangoz gurubunun da bir fenni mimar mühendis ile Bursa'ya gitmeleri kararlaştırılmıştı. Bundan başka dışarıda kalan ahâlinin uygun yerlere yerleştirilmesi ayrıca vergilerini veremeyecek durumda olanların,

⁸⁵ - BOA, İr.-DH, Nr. 23388. L. 1. 2. 3.

⁸⁶ - BOA, İr.-DH, Nr. 20667. L. 1; BOA, BEO, A.MKT.UM, 232/13.

durumlarını düzeltinceye kadar ödemelerinin ertelenmesi sağlanmıştır. Bununla beraber, çok zor durumda olup açıkta kalan kişilerin evlerinin tamirlerine başlanması için hazineден 300.000 kuruş yardım da gönderilmişti⁸⁷.

Bursa halkının durumunu düzeltmek için düşünülen diğer bir yardım ise, askerlik çağı gelmiş olan kişilerin celbinin ertelenmesi idi. Bu sayede silâh altına alınmayacak gençler ailelerinin durumlarını düzeltmede onlara yardımcı olabileceklerdi⁸⁸.

Bursa'daki ilk depremin haber alınmasından sonra hasar gören mahallerin tesbiti ile yardıma muhtaç olanların belirlenmesi için Mithat Efendi'nin 300.000 kuruş ve 500 adet çadır ile Bursa'ya geldiğini, ayrıca bu yardımlarla beraber Bursa eşrafının topladığı 41.000 kuruşun öncelik sırasına göre pay edildiğini yukarıda izah etmiştik. İkinci depremi müteakip çıkan yangınlar neticesinde birçok mal ve nüfus telef olmuştu. Bu durum halkı ye's ve ümitsizliğe düşürmüştü. Bunun üzerine Mithat Efendi Bursa Mahalli Meclisi'nin bir toplantısında, herkesin gücü yettiği oranda muhtaç halka yardım etmesi gerektiğini söylemişti. Ayrıca İstanbul'a yazdığı mazbata ile de çadır ve akçe istemişti. Bu isteğin kabulü sonrasında, ikinci defa 500 çadır ve 300.000 kuruş gönderilmişti. Gelen bu yardım önceki yardımlarda olduğu gibi, müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın herkese ihtiyaç derecesine göre pay edilmişti. Yardımın taksimi esnasında, akşama yiyecek, giyecek ve barınacak yeri olmayanlara öncelik tanınmıştır. Yardım yapılacak sınıflar şu şekilde belirlenmişti:

1- Hane ve eşyası yıkılan ve yananlara,

2- Eşleri veya çocukları askerde iken bu elim olaya maruz kalan hamile kadınlara 120, ikinci derecede olanlara 80 ve durumu bunlardan biraz daha iyi olanlara 40 kuruş olmak üzere, her mahalleden belirlenen kişilere verilecekti.

3- Bu taksim esnasında orada bulunamayan, ama gerçekten yardıma muhtaç olan ahâliye de ayırım gözetilmeksizin yardım yapılması dikkate alınmıştı.

Mithat Efendi, 500 adet çadır ile 300.000 kuruşu muhtaç olanlara dağıttığını, fakat bu miktarın yetmemesi üzerine Bursa Mal Sandığından da

⁸⁷ - BOA, *İr.-MV*, Nr. 13991, L.1.2 ; BOA, *İr.-MV*, Nr. 14136.

⁸⁸ - "..... hasar-dide olan ahâli-i memleketten bir takım asâkir-i nizâmiye ve redife silkinde bulunarak çoluk çocukları bi-kes olduğu halde açıkta ve hâl-i zarurette kalub bu hâl-i perişan üzerine bir sene dahi kur'a ile sabıkları miktarı asâkir alındığı surette bir kat daha işleri fenalaşacağından mümkün ve münâsib olduğu ve karîn-i müsâ'ade-i seniyye buyurulduğu halde yalnız nefsi şehir ile musab olan kur'a ahâlisinden ..... alınacak neferâtın emvâli veya affi veyahud miktarının ta'dil ve tahfifi ahâli hakkında olan merhamet-i seniyyenin eser-i cedidi olur ....." BOA, *İr.-MV*, Nr. 14251.

30.000 kuruş daha alarak taksimatta bulunamayanlara verdiğini İstanbul'a bildirmişti. Mithat Efendi, bu 330.000 kuruşun 175.680 kuruşunu İslâm mahallelerine dağıtırken geriye kalanını da gayrimüslim tebaya âdilane bir uygulama ile paylaşmıştı⁸⁹.

Daha önce belirtildiği üzere, depremlerde, 40 adet tekkede büyük hasarlar meydana gelmiş ve buralarda barınan şeyhlerle fakir kimseler bu binalara girmeye cesaret edemediklerinden bağ ve bahçelerde barınmaya çalışıyorlardı. Bu insanların, mevsimin kışa yaklaşması nedeniyle çadırlarda barınmaları sağlık açısından sakıncalı idi. Bundan dolayı tekkelerin biran önce tamir edilmesi gerekiyordu. Bu maksatla hazırlanan keşif defterlerinde, tekkelerin tamiri için 511.000 kuruşun gerektiği tesbit edilmiş ve bu husus İstanbul'a bildirilmişti. Bu miktarı tekkelerin vakıflarının karşılaması mümkün değildi. 1856 yılı Hüdavendigâr Sancağı geliri, mahsulün bereketli olmasından dolayı 600.000 kuruştan biraz daha fazla olmuştu. Bursa Mahalli Meclisi'nin aldığı bir kararla tekkelerin, bu fazlalık gelire tamir edilmesi uygun görülmüştür. Bunun üzerine harekete geçilerek yıkılan ve hasar gören tekkeler de onarılmış, böylece bu hizmet ehli insanların görevlerini sürdürmeleri sağlanmıştır⁹⁰.

Bursa'da depremlerden sonra hasar gören veya yıkılan binaların yeniden yapılmasında birçok marangoz ve ameleye ihtiyaç doğmuştu. Bunların şehir merkezinden karşılanması mümkün olmadığından, civar sancak ve kazalardan tedarik edilmesi yoluna başvurulmuştur⁹¹.

Deprem sırasında hasara uğrayan kadın hapishanesinin de bir an önce tamiri önem arzettiğinden, keşif defterinin hazırlanması için memurlar görevlendirilmiş ve keşfin tamamlanmasını müteakip hemen tamirat işlerine başlanmıştır⁹². Bu arada bazı şahısların, depremden gördükleri zararın telâfisi için İstanbul'a müracaatta buldukları görülmektedir. Eşraftan olan saatçı Ahmet, Dersa'adet'e yazdığı arzında, depremden dolayı zarara

⁸⁹ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

⁹⁰ - " .... harab ve muhterik olmuş olan kırk adet tekkenin ..... fukara-yı dervişân bağ ve avlularda çadırlar ile iskân ve ikamet etmek ..... ma'adasının masârif-i tamiriyesi beş yük 11 bin şu kadar guruştan ibaret ..... şu kadar ki takrîr-i mezkûrda beyân olduğu vechile Hüdâvendigâr Sancağı iş'arının yetmiş iki senesi bedelâtının sâbıkına kıyasen zuhur etmiş olan altı yük guruştan tecâvüz fazlası bu masrafı tesviyeye kâfi ise de yine Anadolu tarafının sene-i mezkûreye mahsûben ihâle olunan vâridâtının bedelât-ı sâbıklarını ..... zuhura gelen bu makule fazlası tanzim olunmakta ..... mezkûr tekkelerin icrâ-yı ta'mirâtı münâsib olacağı ....." BOA, İr.-DH, Nr. 23299 ; BOA, İr.-MV, Nr. 17729.

⁹¹ - " ..... ahâlinin münhedim olan haneleriyle sâir ebniyelerinin inşâ ve imarları zımmında şu arada ziyâdece dülgere ve rençberlerin bulunmasına ihtiyat men itmiş olduğundan ..... civar sancak ve kazalardan tertib olunacağı misillü ....." BOA, BEO, A. MKT.UM, 191/81.

⁹² - BOA, İr.-MV, Nr.15568.

uğradığını ve depremin arkasının kesilmemesinden dolayı da dükkânını çalıştıramadığını belirterek yardım istemişti. Saatçi Ahmed'in bu maruzatı titizlikle değerlendirilmiş ve dükkânını tamir etmesi için gereken yardım yapılarak işinin başına dönmesi sağlanmıştır⁹³. Bursa'nın Kara Kedi mahallesinde ekmekçilik yapan İbrahim Ağa'nın oğlu Kâmil Bey de, depremden fazlasıyla zarar gördüğünden, Dersa'adet'e göçüne izin verilmesini isteyen arzıyla müracaatta bulunmuş, yapılan inceleme ve tahkikat sonucunda isteği uygun bulunarak İstanbul'a göç etmesine izin verilmiştir⁹⁴.

B- GAYRİMÜSLİM TEB'A HAKKINDA ALINAN TEDBİRLER

a- Hıristiyan Mahallesinin Yeniden İmârı;

1855 depremlerinden sonra şehrin en önemli sorunlardan birisi de hisardan düşen taşların hemen alt taraftaki Rum ve Yahudilerin yaşadığı yerlerde hasar meydana getirmesiydi.

2 Mart'taki ilk depremde Rum mahallesi üzerinde bulunan hisar duvarlarından düşen taş ve kayalar birçok Rum evlerinin yıkılmasına ve evlerde can ve mal kaybına sebep olmuştu. Depremin aralıklarla devam etmesinden dolayı bu duvarlarda tekrar oynamalar olmuştu. Şiddetli rüzgâr ve yağın yağmurlar sebebiyle kayaların yerlerinden oynama ihtimâli başgöstermişti. Bu durum ise Rum mahallesi için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Büyük masraflarla yapılabilen kilise, mektep ve kargir evler, bu durumda harap olma ile karşı karşıya idi. Hatta burada oturmak dahi emniyetli değildi. Bu sebeple, tâbiyeti altında yaşayan bütün insanlara şefkatle yaklaşmayı kendine şiar edinmiş olan devlet, Hıristiyan halkın karşı karşıya bulunduğu bu problemle yakından ilgilenmiş ve çözmeye çalışmıştır⁹⁵. Şiddetli depremin etkisiyle hisarın bazı yerleri yıkılınca, yerinden ayrılan kayalar alt taraftaki bazı evleri ezmiş, bazılarını da tahrib etmişti. Hasar gören bu yerlerin alt tarafında bulunan 80 Hıristiyan, 25 adet de Yahudi evleri tehlike içinde bulunmaktaydı. Özellikle Rum kilisesiyle despothane ve mektep civarındaki 5 adet evin arka tarafına tesadüf eden duvar hisarıyla, buranın hemen yanındaki 3 adet müslüman hanesinin ve bahçelerinin kenarları yıkılmaya yüz tutmuştu. Hasara uğramış yerlerin tesbiti ile inşâ işlemlerine nezaret etmek üzere Bursa'ya gönderilen Hacı Akif Efendi ve emrindekiler, bu mahallede de gerekli incelemeleri yapmışlardı. Hazırladıkları keşif defterlerinde, yağmur sebebiyle oluşacak sel sularıyla taş ve toprak yığınının aşağıya düşmesini önlemek için, 3

⁹³ - BOA, BEO, A. MKT. UM, 201/5.

⁹⁴ - BOA, BEO, A. MKT. UM, 307/50.

⁹⁵ - BOA, Jr.-M, Nr. 14251.

müslümana ait evlerin bahçe arsaları içinde, 650 zirâ⁹⁶ uzunluk ve 6 zirâ genişliğinde, kireç ve horasandan döktürme bir set inşa edilmesini uygun görmüşlerdi. Bu işin keşif bedeli, 150.760 kuruş kadardı.

Bu setin yapılması ile hıristiyanlara ait birçok ev tehlikeden kurtarılmakla beraber, yine hıristiyanlara ait 75 ev ile Yahudilere ait evleri bu tedbirle hasardan kurtarmak mümkün görünmüyordu. Bundan dolayı daha etkili ve geçerli bir tedbir olarak bu evlerin başka yere nakledilmesi düşünüldü. Bunun üzerine tehlike altında kalan bu insanlar için, Çatalfırın semtinde bulunan müslümanlara ait arsaların onların rızası ile alınarak buraya yapılacak evlere yerleştirilmeleri uygun görülmüştür.

Hıristiyan mahallesinin tehlikeden kurtarılması için düşünülen bu tedbirler Hüdâvendigâr valisine bildirilmiş, buradan da Meclis-i Vâlâ'ya arz edilmişti. Hisarın tamiri ve buradaki inşa planlarıyla nakil işlemleri uygun görülmüş ve alınan bu karar Maliye ile Evkaf-ı Hümayun Nezaretlerine iletilmiştir.

Bu husus, her iki nezârette ele alınmış ve müslümanlara ait ev ve bahçelerinin arasında yapılması gerekli görülen set inşâsı masrafı olan 150.000 kuruşun, müslümanlar tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca 650 zirâ uzunluğundaki set inşaat sahasının ücretsiz olarak terk olunmasına karar verilmiş ve bu duvarın hıristiyan ahali tarafından inşası ile 75 adet hıristiyan evinin yanısıra, tehlike içerisinde bulunan yahudi evlerinin nakilleri de uygun görülmüştür. Hemen işe koyulan Hacı Akif Efendi, bu setin inşâ görevini Duvarcıbaşı Dâniş Kalfa'ya vererek inşaatı başlatmıştır⁹⁷. Bu müşfikane uygulama ile Osmanlı idarecilerinin, ayırım gözetmeksizin herkese yaptığı hizmetin bir örneği daha sergilenmiştir.

⁹⁶ - Zirâ: eskiden kullanılan ve parmak ucundan dirseğe kadar olan bir ölçü birimidir.

⁹⁷ - "..... iş bu bağçelerin arasında altı yüz elli zirâ' tülen ve duvarından dahi altı zira kadd... bir set inşası def'-i mazarrat-ı mücib olacağından bil-keşf bu suretin bir yük elli bin guruş masârifatla vücûda geleceği anlaşılmiş ve bu akçanın tesviye ve itâsında İslâm hanelere eshâb-ı taraflarından beyân-ı arz ile fakat zikr olunan 650 zirâ' mahalde meccânen terk olunmasına muvafakat olunmuş olduğu ..... hıristiyan taraflarından inşası bil-müzâkere kararlaştırılmış olduğuna ve bunlardan ma'ada yetmişbeş bâb hıristiyan hanesiyle yahud hanelerinin hasar ve tehlikeden hiç bir sûretle muhafazası kabil olamayacağından bunların dahi Çatalfırın Mahallesi civarında bazı ahali-i İslâm uhdesinde bulunan ve dut bağçeleriyle münhedim olan hamam arsasunun sahipleri bil-rıza mübaya'a olunarak oraya nakl olunması ..... ve ebniye hulefasından Hacı Akif Efendi ve Duvarcı başı Dâniş Kalfa ve sair erbab-ı vukuf kullarıyla mahallerinde bil-muayene keşf ve zikrolunan duvarların mâil-i inhidâm olan mahallerinin hedmiyle iktizası vechile inşası ....." BOA, İr.-M, Nr. 15066.

b- Rum, Ermeni ve Yahudi Milletine Yapılan Yardımlar;

1855 depremlerinden zarar görenler arasında Türk ve İslâm ahâlisinin yanında Ermeni, Rum ve Yahudi olmak üzere gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Zarara uğramış müslüman halka yapılan yardımlar anlatılırken belirtildiği üzere, teb'a arasında hiçbir farklı uygulama yapılmamış, yani gayrimüslim halk, ikinci plana itilmemişti. Şöyle ki; daha ilk deprem sonrasında iki İngiliz gemisinin getirdiği ekmeğin pay edilmesinden, Bursa eşrafının kendi aralarında topladığı bir miktar paranın dağıtılmasına kadar, yalnız halkın mağduriyet derecesi dikkate alınmıştı. Ayrıca Mithat Efendi'nin İstanbul'dan gelirken getirdiği 500 çadırın dağıtımında, herkesin ihtiyaç derecesine göre hareket ettiğini görmüştük. Bu yardımlardan başka devletin tayin ettiği memurlar vasıtasıyla hıristiyan mahallesi yeniden imar edilmiş, sarraflardan borç alınan paranın dağıtımından gayrimüslimlerin de istifadeleri planlanmıştı. Ayrıca, Bursa eşrafının kendi aralarında topladığı 41.000 kuruş, öncelikle eşleri orduda bulunan veyahut vefat eden müslüman kadınlar ile yahudilerin fakirlerine dağıtılmıştı. Bütün bunlara ilâveten, yardım işlerini yürütecek 7 kişilik komisyona, birer Ermeni ve Yahudi kocabaşları da dahil edilerek devletin teb'ası arasında fark gözetmediğinin en güzel örnekleri sunulmuştu.

Burada izahına çalışılacak konu ise, Mithat Efendi'nin İstanbul'dan getirdiği 300.000 kuruş ile Bursa Mal Sandığı'ndan aldığı 30.000 kuruşu nasıl pay ettiği⁹⁸. Mithat Efendi, 12 Nisan'daki ikinci depremi müteakip İstanbul'a yazdığı mazbata ile çadır ve akçeye acilen ihtiyaç duyulduğunu belirtmişti. Bu istek üzerine İstanbul'dan gönderilen 300.000 kuruş ile 500 adet çadır, devlet memurları huzurunda, müslüman mahalle muhtarları, hıristiyan kocabaşları ve hahambaşları ile depremlerden etkilenen müslim ve gayrimüslim köy muhtarlarının belirttikleri miktar dahilinde, yardıma muhtaç olanların derecelerine göre müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın dağıtılmıştır. Taksim esnasında bir önceki konuda da belirttiğimiz gibi akşama yiyecek, giyecek ve barınacak yeri olmayanlara öncelik tanınmıştı. Mithat Efendi, 300.000 kuruşun yetmemesi üzerine Bursa Mal Sandığı'ndan 30.000 kuruş alarak taksim esnasında bulunamayan muhtaç halka dağıtmıştı.

Tâbiyeti altında yaşayan halka hizmet etmeyi kutsal bir vazife ve üstünlük sayan devlet adamları, Hakk'ın rızasını da hesaba katarak hareket etmişlerdir. Nitekim, 330.000 kuruşluk yardımın paylaşılmasında bu durum açıkça görünür. Yardımların dağıtımı ise şöyledir⁹⁹:

⁹⁸ - BOA, İr.-DH, Nr. 21778, L.2.

⁹⁹ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

İslâm mahallelerine verilen	175.680
Rum milletine verilen	24.600
Ermeni milletine verilen	31.800
Yahudi milletine verilen	10.300
44 İslâm ve re'âyâ köylerine verilen	65.530
Sonradan mahallelere perakende olarak verilen	17.180
Bazı ihtiyaç sahiplerine perakende olarak verilen	4.910
Toplam	330.000

Bu arada İstanbul'da bulunan Ermeniler, Bursa Ermenilerine yardımda bulunmak ve ihtiyaçlarını temin etmek gayesiyle Büyük Çarşı'da teberrü toplamaya başlamışlar, bu usülle elde ettikleri 50.000 kuruşu Bursa'ya göndermişlerdir¹⁰⁰.

Yardımlarla ilgili olarak Ermenice yazma kaynakta yer alan ifadeler de oldukça önemli olup şöyledir¹⁰¹; “*İşbu felâket haberine muttali olan yerli hükümet. mühim ihtiyaçları derhal temin ettiği gibi, merkezî Osmanlı Hükümeti de, halkın merhametli pederi olan. haşmetlü Sultan Mecid'in emri üzerine, kazazedelerin yardımına yetişmeye gecikmedi. Derhal çadırlar, para, ilâç ve sair ihtiyaç maddeleri göndererek, hiçbir ayırım veya ihmâlcılık yapmadan, bütün milletlerin muhtaç ailelerine dağıttı ve Bursalıları teselli etmeye gayret sarfetti. Korku içinde olanları ve göç etmek isteyenleri, ücretsiz İstanbul'a nakletmek için, iki gemi tahsis etti. Birçok kimseler de civar şehirlere. Bandırma'ya. İstanbul'a ve sair yerlere hicret ettiler*”.

Bu yardımlar ile bir nebze olsun ferahlayan ahâlinin yapmış olduğu ilk iş, Devlet-i Aliye'ye şükran ifadeleri sunmak olmuştur.

c- Gayrimüslim Ahâlinin Şükran İfadeleri

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda çeşitli din ve mezheplere mensub çok sayıda tâbileri bulunmaktaydı. Devletin kuruluşundan itibaren başlatılmış olan fetih siyasetinin temeli sadece kılıca değil, daha çok vicdan hürriyetini düstur edinen ve dinî, iktisadî haklara saygı gösteren muhafazakâr bir anlayışa dayanmaktaydı. Yerli gayrimüslim ahaliyi çeşitli vaadlerle kazanmak ve böylece Osmanlı hâkimiyet sahasını genişletmek şeklinde tarif edilen “*İstîmâlet Politikası*” ile gayrimüslimler üzerinde çok müsbet tesirler meydana getirmiştir.

Fethedilen yerlerde yaşamakta olup Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olan bu gayrimüslimlerin islâmî hükümler çerçevesinde mal ve can güvenliği sağlanmış, kendi dillerinde serbest bırakılmışlardır. Bu idarenin düzenli ve disiplinli, âdil bir hayat imkânı sağladığını görenlerin bir çoğu da

¹⁰⁰ - Kevork PAMUKCIYAN, “Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi”, s. 25.

¹⁰¹ - K. PAMUKCIYAN, “aynı makale”, s. 25.

müslüman olmuşlardır. Ülkenin vatandaşı olarak kabul edilen Zımmîler, tıpkı müslümanlar gibi bir takım haklara sahiptiler. Devlete boyun eğdikleri ve kendileri de sözlerinde durdukları sürece canları, malları, ırz ve namusları devlet tarafından korunmaktaydı. Bununla beraber gayrimüslimler, yönetim bakımından yarı bağımsız, dinî yönden ise tamamen özerk bir statüye sahiptiler. Millet sistemi ile ülkede müslümanlarla yan yana, aynı devletin hükümrânlığı altında ama farklı hukuk düzenlerine tâbî olarak rahat ve huzur içinde yaşamaktaydılar. İşte tarihte bir benzeri daha görülmeyen bu âdil idare sistemi sebebiyledir ki yaşadıkları yerlerde dinî inançları dolayısıyla zulme uğrayan Katolik'i, Protestan'ı ve Yahudi'sinden hürriyet mücadelesine kalkışıp başarısız olunca ülkeyi terk etmek zorunda kalan Macar mültecisine varıncaya kadar birçok mazlumun sığınak yeri Osmanlı ülkesi olmuştur¹⁰².

Bursa'nın fethini müteakip başta Orhan Gazi olmak üzere Osmanlı padişahlarının Rumlara karşı son derece âdil davrandıkları biliniyor. Bu durum Zımmîlerin Osmanlı idaresinden memnun olmalarına ve bağlılık göstermelerine neden olmuştur.

Bursa'da yaşayan gayrimüslimler arasında kesafet bakımından ilk sırayı Rumlar, ikinci sırayı ise Ermeniler alıyordu. Üçüncü mütecânis gayrimüslim kitleyi Yahudiler oluşturuyordu. Bunlar da kendi mahallelerinde oturmaktaydılar. Osmanlı teb'ası olmadan önce Yahudiler buldukları her yerde büyük güçlüklerle karşılaşmış, Romalılar, Bizanslılar sürekli onlara zulmetmiş ve devamlı yer değiştirmelerine sebep olmuşlardı. Hıristiyanlar gibi ibadetlerini rahatça yapan, kültürlerini koruyan Yahudiler de kendilerine sağlanan imkânlar ve karşılaştıkları hoşgörü sebebiyle Osmanlı yönetimine karşı güven beslemiş, kendi arzuları ile davalarını Osmanlı mahkemelerine getirmişlerdir¹⁰³.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara uyguladığı politikanın gereği olarak, 1855 depremlerinin hemen akabinde Bursa'ya gönderilen her türlü yardımlardan gayrimüslim ahâli de payına düşeni almıştı. Bu durum karşısında gayrimüslim topluluklardan Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerinin ileri gelenleri Devlet-i Aliye'ye yazdıkları teşekkümâmelerde, bu âciz milletlere yeniden hayat bahşedildiğinden bahsetmişlerdir. Bursa'da meydana gelen deprem ve sonrasında başlayan yangınlardan dolayı hasarzedede olan gayrimüslim teb'anın, İstanbul'dan hasar tesbiti için gönderilen kişilerin keşif defterleri sayesinde ve fukara-perver padişahın ihsânı sonucunda, ev ve dükkânları yıkılanların aldıkları yardımlarla perişanlıklarının giderildiğini, çoluk ve çocuklarıyla birlikte hepsine huzur

¹⁰²- Besim ÖZCAN, *Kırım Savaşı'nda Mâlî Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, Erzurum 1997, s. 80 vd.

¹⁰³- O. ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1427-1909)*, Ankara 1994, s. 25-28.

ve asayişin geldiğini, ayrıca bu yardımlar yapılmamış olsaydı hasara uğrayan mekânlarını tamir etmelerinin mümkün olamayacağını belirtmişlerdir¹⁰⁴.

Yahudi hahambaşlarının yazdıkları teşekkürâmâ, örnek olarak aşağıya alınmıştır¹⁰⁵; “..... Cenâb-ı hayru’l hâfizîn cem’i ve bilâdi hıfz ve emin buyursun âmin. Bursa’da bugün vuku’bulan zelzeleden ve akabinde zuhûr eden harîkden dolayı musâb olan ehl-i yahudiyân giriftâr oldukları kemâl-i hasarât ve sefâletleri tahkîk-gerde-i âli buyurulmakdan nâşi merhameten ihsân buyurulan ‘ataya-yı seniyye me’ mûru sa’adetlü Mithat Efendi bendeleri ve meclis-i memleket ma’rifetiyle icâb eden ‘aceze-i ahâliye tevzi’ ve itâ buyurulduğu misillü millet-i ‘âcizânemizden olarak musâb olanlar için tarh olunan yalnız on bin üç yüz kuruş dahi bâlâda beyân kılındığı üzere kemâl-i terfîk ile taksîm olunarak cenâb-ı kadiri için pâdişâh-ı merhamet göster ve şehin-şâh-ı fukara-perver velinimetimiz, velinimet-i cihân pâdişahımız efendimiz hazretlerini kemâl-i fabâmet ve şevket ile ilâ-âhirü’z-zaman serir âza-yı şevket ve şân ve vükelâ-yı devlet-i âliyeden ve tahsîs-i asâf-ı âli-i tac-dârîlerin dâire-i tevfiîk ve selâmetde payidâr ve ebed-destân buyursun. Millet-i âcizânemizden dahi hane ve dükkânı münhedim ve muhterik olarak düçâr-ı pençe-i perişânî ve zarûret olan kullarının iş bu atıyye-i seniyyeye nâiletle kâşâne-i âmâli ta’mir ve tesviye olarak çoluk ve çocuk cümlemizin huzur ve asâyîşi şükürler olsun sâye-i hazret-i şâhânede hâsıl olmuş ve şükründen ‘âciz bulunduğumuz bunca ni’âmâ-yı celîle-i mülûkâneleri üzerine bu ihsân-ı seniyye dahi ihsân-ı ale’l-ihsân kabilinden bulunmuş olmasıyla bu bâbda dahi arz-ı teşekkürât-ı hâlisiye ibtidâr kılındı. Ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân”¹⁰⁶.

Bursa’da yaşayan gayrimüslimler, kendilerine karşı gösterilen yakın ilgi ve muhtaç oldukları yardımın yapılmasından dolayı duydukları memnuniyeti, Dersa ‘adet’e yazdıkları bu tür teşekkürâmâmelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Gerek tabii âfetlerden doğan zararların karşılanması ve gerekse din ve mezhepleri hakkında sağlanan imtiyâzlar vesilesiyle, Osmanlı tâbiyeti altında yaşayan Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik ve Protestanların şükran ifâdelerini hâvi birçok yazıları arşivde mevcut olup bütün ilim adamlarının nazar-ı dikkatlerine açıktır.

¹⁰⁴ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

¹⁰⁵ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

¹⁰⁶ - BOA, İr.-MV, Nr. 14251.

Ek: 1- Depremden zarar gören Nefs-i Bursa, Mihâliç, Kirmasti kazaları ve Kete nahiyesiyle köylerde bulunan sanat ve ziraatle uğraşan ahâliye dağıtılmak üzere esnaftan temin edilen miktarı gösteren varaka. BOA, İr.-DH, Nr. 20930.

صدور دی ایلی همیار هم	۲۰۰۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار هم	۲۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۱۵۰۰۰۰۰
همیار همیار همیار همیار هم	۱۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۱۰۰۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار هم	۲۷۵۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار همیار هم	۱۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۱۰۰۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار همیار هم	۰۷۵۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار همیار هم	۰۷۵۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۰۷۵۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار همیار هم	۱۴۰۰۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار همیار هم	۵۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۶۰۰۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار همیار هم	۵۰۰۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار همیار هم	۵۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۴۰۰۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار همیار هم	۴۰۰۰۰۰۰
مصرفات همیار همیار همیار هم	۴۰۰۰۰۰۰
تلفات ایلی همیار همیار هم	۴۰۰۰۰۰۰
صدور دی ایلی همیار همیار هم	۱۵۰۰۰۰۰۰

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a continuation of a letter or official document.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, continuing the narrative or official communication.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, providing further details of the document's content.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a concluding paragraph or signature area.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, appearing to be a separate section or a detailed report.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, continuing the flow of information.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a final note or signature.

Ek-2- Depremden zarar gören Nefs-i Bursa, Mihalliy, Kirmasti kazaları ile Kete nahiyesi ziraat ve sanat erbabına yardım için verilecek olan 3.000 kesenin dağıtımına dair talimat. BOA. İt.-DH. Nr. 20930.

Ek: 3- Depremden zarar gören halka dağıtılmak üzere 300.000 kuruş ve 500 çadırın İstanbul'dan gönderildiğine dair tezkire-i sâmiye. BOA, BEO, A.AMD, 65/43.

تذکره

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذريته نبياً وآية
بقية ما وجد في سائر بلاد العالمين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذريته نبياً وآية
بقية ما وجد في سائر بلاد العالمين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذريته نبياً وآية
بقية ما وجد في سائر بلاد العالمين
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من ذريته نبياً وآية
بقية ما وجد في سائر بلاد العالمين

Ek: 4- Bursa eşrafı tarafından temin edilen 41.000 kuruşun, eşleri askerde olan veya vefat eden hanımlara ve yahudilerin fakirlerine dağıtılması hakkında Hüdâvendigâr valisinin tezkiresi. BOA, İr.-DH, Nr. 21778.

سردوس جاگیر کربلا
 بر سر منسوبه جاگیر منده خاصه بزرگان اهل کربلا و بویله اوزره بعضه اولو کرامت بزرگ اسم اولو بزرگ اعزاز اولو در این اوقات کربلا
 زن برباه بزرگ سزده در ده ای اردوی هله در زبان و بانور زبان نامه بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده
 بوزده و کتب حق حقایق اعلام اولو کرامت اعجاز کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده
 اولو بزرگ نامی اعزاز اولو بزرگ نامی اعزاز اولو بزرگ نامی اعزاز اولو بزرگ نامی اعزاز اولو بزرگ نامی اعزاز اولو
 حقیق کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده
 مستند بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده و در کتب معتاد بویله کورده
 نایزه این اوقات

Ek: 7- Depremden zarar gören Yahudilere yapılan yardımlardan dolayı Yahudi milleti temsilcilerince takdim edilen teşekkürü hâvi mahzar. BOA, İr.-DH, Nr. 14251.

چنان مینماید که
 جمع بودی منظره این بزرگواران آید
 کمال سعادت و سعادت است
 اینست که در این روزها
 ایله تخم اولون مناسبت قارور بولوب
 الزمان سربرارکی شومت و شان و دوقلمی دولت علیه کون
 ضرورت و غمی شانه و در کانه ستم و عتوب اولون و در باره غیر بر شان و ضرورت اولون قولدیله ایله و عتبه
 برکی و جرمی هم شومت و عتوب و شکر اولون و غمی شانه و در کانه ستم و عتوب اولون و در باره غیر بر شان و ضرورت اولون قولدیله ایله و عتبه
 بولمیش سینه ملک علی اوش قیلمیش بولمیش و عتبه کتر شومت و عتوب اولون و غمی شانه و در کانه ستم و عتوب اولون و در باره غیر بر شان و ضرورت اولون قولدیله ایله و عتبه

Resim- 1

Resim- 2

Resim- 3

Resim- 4

Resim- 5

Resim- 7

Resim- 6